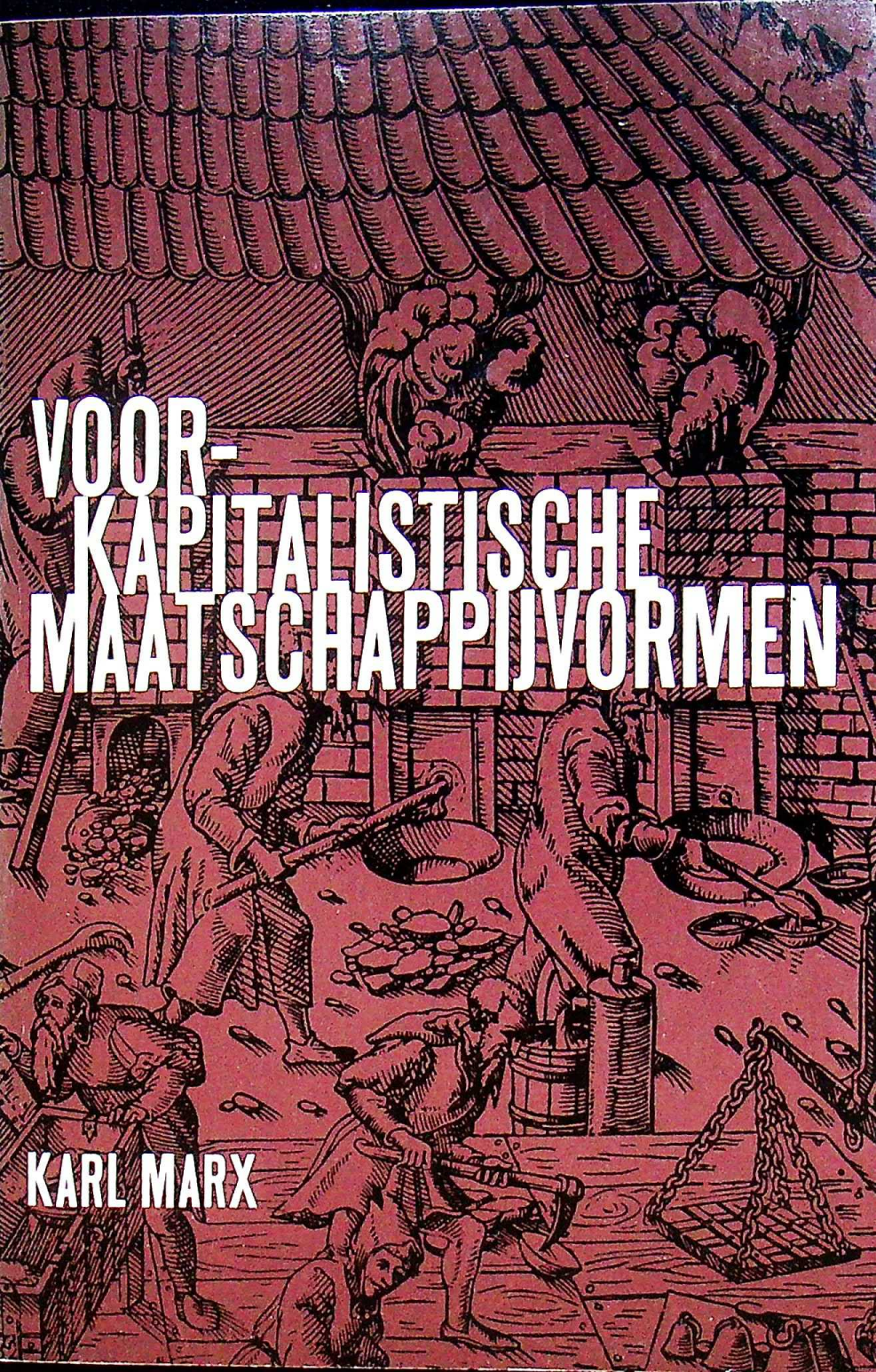

www.MinisterieVanPropaganda.org

VOOR- KAPITALISTISCHE MAATSCHAPPIJVORMEN

KARL MARX

Karl Marx

VOOR-KAPITALISTISCHE MAATSCHAPPIJVORMEN

Eerste druk

Uitgeverij Pegasus Amsterdam MCMLXXXVI

Oorspronkelijke titel: Formen, die der kapitalistischen Produktion vorhergehen

Opgenomen in Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Dietz Verlag, Berlijn, 1953)

Boekverzorging en omslag: Robert Metz.

Eerste druk

© voor de Nederlandse uitgave Uitgeverij Pegasus, Amsterdam, 1976

ISBN 90 6143 145 X

Woord vooraf

Dit werk van Karl Marx is een deel van een omvangrijk manuscript, dat in de loop van de jaren 1857 en 1858 is geschreven. In een brief aan Lassalle (van 12 november 1858) beschreef Marx het als het resultaat van 'een onderzoek van vijftien jaren, d.w.z. van de beste jaren van mijn leven'. Een reeks studies, bedoeld voor eigen verheldering, bereidden zijn *Bijdrage tot de kritiek van de politieke economie* en *Het Kapitaal* voor.

Dit manuscript is onder de titel *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* pas omstreeks het begin van de tweede wereldoorlog in de Sowjet-Unie gepubliceerd. Als gevolg van de oorlogsomstandigheden bleef het vrijwel onopgemerkt. Pas toen in de vijftiger jaren een nieuwe editie verscheen, trok het algemene belangstelling. Deze gold vooral het thans in het Nederlands vertaalde deel van de *Grundrisse*, dat de geschiedenis van de voorkapitalistische economische formaties behandelt. Als eerste systematische behandeling van het probleem van de historische ontwikkeling van de maatschappijvormen is het onontbeerlijk voor een goed begrip van de marxistische opvattingen op dit gebied.

Gemakkelijke lektuur is het niet! Het is geen voor publikatie gereedgemaakte tekst, maar de snel neergeschreven samenvatting van een gedachtengang, die voor latere werken moest worden gebruikt. Soms zijn het ruwe aantekeningen, moeilijk te begrijpen en nog moeilijker te vertalen. Bovendien is het een analyse op een hoog niveau van veralgemening, vrij abstract, zonder veel feiten en gegevens aan te voeren.

De moeite die gedaan moet worden om Marx' analyse te volgen, loont zich echter. Op briljante en diepgaande wijze trok Marx uit de in de vijftiger jaren van de vorige eeuw bekende gegevens conclusies over de maatschappelijke ontwikkeling en vooruitgang.

Over de primitieve maatschappijen was toen nog weinig bekend; de antropologie stond nog in haar kinderschoenen. Marx was goed op de hoogte van de studies over de klassieke Oudheid en kende de literatuur over het ontstaan van het feodalisme. De kennis van de ontwikkelingen in Azië beperkte zich tot India, waaraan hij reeds in 1853 een aantal studies had gewijd. De meeste aandacht was door hem steeds gegeven aan datgene, wat van belang was voor het ontstaan en de ontwikkeling van het kapitalisme in de schoot van de feodale maatschappij.

Nadien zijn natuurlijk vele nieuwe onderzoekingen gedaan en meer feiten bekend geworden, doch dit doet aan de waarde van Marx' veralgemeningen niets af; het inzicht in de feiten wordt niet automatisch groter doordat de hoeveelheid ervan toeneemt en de stapel boeken, waarin ze beschreven worden, in omvang groeit.

Deze studie toont hoe diepgaand en veelzijdig Marx' benadering van de vraagstukken van de historische ontwikkeling en van de opeenvolging van economische formaties is. Elk simplisme is er vreemd aan; het gaat er om een veelheid van verschijnselen in hun onderlinge samenhang te bezien. Op deze grondslag geeft Marx het algemene mechanisme van de sociale verandering aan.

In zijn latere werken heeft Marx aan deze vraagstukken minder aandacht kunnen besteden. Zijn energie richtte zich vooral op de bestudering van het kapitalisme zelf en minder op de economische formaties die er aan voorafgingen.

Dat vergroot nog de betekenis van dit deel van de *Grundrisse*. Kennis en bestudering van deze ongetwijfeld moeilijke uiteenzettingen is van het grootste belang om de marxistische kijk op de historische ontwikkeling te begrijpen.

De uitgever

Voor-kapitalistische maatschappijvormen

(Over het proces, dat aan de vorming van de kapitaalverhouding of aan de oorspronkelijke accumulatie voorafgaat)

Is vrije arbeid en de ruil van deze vrije arbeid tegen geld – om het geld te reproduceren en zijn waarde te vergroten, om door het geld niet verbruikt te worden als gebruikswaarde voor het genot, maar als gebruikswaarde voor geld – voorwaarde van de loonarbeid en een van de historische voorwaarden van het kapitaal, dan is het teweegbrengen van een scheiding tussen de vrije arbeid en de objectieve voorwaarden van zijn realisering – het arbeidsmiddel en het arbeidsmateriaal – een andere voorwaarde¹. Dus voor alles het losmaken van de werker van de grond als zijn van nature gegeven werkplaats – vandaar ontbinding van de kleine vrije grondeigendom, alsmede van de gemeenschappelijke, op de oosterse commune² berustende grondeigendom. Bij beide vormen verhoudt de werker zich tot de objectieve voorwaarden van zijn arbeid als tot zijn eigendom; dit is de natuurlijke eenheid van de arbeid met zijn materiële voorwaarden. De werker heeft derhalve onafhankelijk van de arbeid een objectief bestaan. De individu verhoudt zich tot zichzelf als eigenaar, als meester over de voorwaarden van zijn werkelijkheid. Op gelijke wijze verhoudt hij zich ten opzichte van de anderen – en al naar gelang deze *voorwaarde* gesteld is als uitgaande van de gemeenschap ofwel van de afzonderlijke families, die de gemeenschap vormen, verhoudt hij zich tot de anderen als tot medeëigenaars, evenzovele incarnaties van de gemeenschappelijke eigendom, of als tot zelfstandige eigenaars naast hem, zelfstandige particuliere eigenaars, terwijl de vroeger alles opslorpemde en allen omvattende gemeenschappelijke

eigendom zelf als speciale *ager publicus* (gemeenschappelijke grond) naast de vele particuliere grondeigenaars is geplaatst.

In beide vormen gedragen de individuen zich niet als werkers, maar als eigenaars – en als leden van een gemeenschap, die tevens werken. Het doel van deze arbeid is niet *het scheppen van waarde* – alhoewel zij surplusarbeid kunnen verrichten, ten einde die te ruilen voor *vreemde* arbeid, d.w.z. voor surplusprodukten –, maar zijn doel is het in stand houden van de afzonderlijke eigenaar en diens gezin, alsmede van de gemeenschap in haar geheel. Het proces, waarbij de individu als *werker*, uitsluitend in deze hoedanigheid, naar voren treedt, is zelf een *historisch* produkt.

In de eerste vorm van deze grondeigendom verschijnt aller-eerst als een eerste voorwaarde een natuurlijk ontstane gemeenschap: de familie en de in de vorm van de stam³, door huwelijken over en weer tussen de families, uitgebreide familie of een combinatie van stammen. Daar we kunnen aannemen, dat het *herdersleven* en in het algemeen *het zwerven* de eerste bestaansvorm is, waarbij de stam zich niet op een bepaalde plaats vestigt, maar afgraast wat hij aantreft – de mensen zijn niet van nature honkvast (of het zou moeten zijn in een zo bijzonder vruchtbare natuurlijke omgeving, dat ze als apen in een boom zitten; anders zijn ze rondtrekkend als de wilde dieren) –, verschijnt de *stamgemeenschap*, de natuurlijke gemeenschap, niet als het *resultaat*, maar als de *voorwaarde van de gemeenschappelijke* (tijdelijke) *toeëigening* en *het gebruik van de grond*. Als ze zich tenslotte vestigen zal het van verschillende externe, klimatologische, geografische, fysieke enz. voorwaarden, alsmede van hun speciale natuurlijke geaardheid – hun stamkarakter – enz. afhangen, in hoeverre deze oorspronkelijke gemeenschap meer of minder gewijzigd wordt.

De van nature ontstane stamgemeenschap of, zo men wil, het kuddewezen – de gemeenschappelijkheid van bloed, taal, zeden enz. – is de eerste voorwaarde voor het *zich toeëigenen van de*

objectieve voorwaarden van hun leven en van de zich reproduceerende en concretiserende werkzaamheid ervan (werkzaamheid als herders, jagers, akkerbouwers enz.). De grond is de grote werkplaats, het arsenaal, dat zowel het arbeidsmiddel als het arbeidsmateriaal levert, evenals de zetel, de *basis* van de gemeenschap. Ze staan er naïef tegenover, als tegenover de *eigendom van de gemeenschap* en van de zich in de levende arbeid producerende en reproducerende gemeenschap. Ieder afzonderlijk gedraagt zich slechts als *eigenaar* of *bezitter*, voorzover hij een geleding, een lid is van deze gemeenschap. De werkelijke *toeëigening* via het proces van de arbeid geschiedt onder deze *voorwaarden*, die zelf niet het *produkt* van de arbeid zijn, maar als zijn natuurlijke of *goddelijke* voorwaarden verschijnen.

Deze vorm kan zich op zeer verschillende wijzen realiseren, al ligt er eenzelfde fundamentele verhouding aan ten grondslag. Het is b.v. volstrekt niet in strijd met deze vorm, dat, zoals in de meeste *Aziatische* grondvormen, de *overkoepelende eenheid*, die boven al deze kleine gemeenschappen staat, als de *hogere eigenaar* of als de *enige eigenaar* verschijnt, de werkelijke gemeenschappen daarentegen slechts als *erfelijke* bezitters. Daar de *eenheid* de werkelijke eigenaar en de werkelijke voorwaarde van de gemeenschappelijke eigendom is, kan zij zichzelf voordoen als een *bijzondere*, boven de vele werkelijke afzonderlijke gemeenschappen staande, gemeenschap. De enkeling is daarbij dan in feite zonder eigendom, ofwel de eigendom – d.w.z. de verhouding van de enkeling tot de *natuurlijke* voorwaarden van de arbeid en de reproductie als het hem toebehorende, als het objectieve, als onorganische natuur aangetroffen lichaam van zijn subjectiviteit – schijnt voor hem bemiddeld te worden doordat de eenheid in haar geheel – gerealiseerd in de despoot als de vader van de vele gemeenschappen – door bemiddeling van de afzonderlijke gemeenschap aan de enkeling een deel afstaat. Het surplusprodukt – dat overigens krachtens de werkelijke toeëigening door arbeid wettelijk wordt vastgesteld – be-

hoort daardoor vanzelf aan deze hoogste eenheid. Temidden van het oosterse despotisme en van het ontbreken van eigendom, dat daarin juridisch schijnt te bestaan, bestaat derhalve daadwerkelijk als grondslag deze stam- of gemeenschapseigendom, meestal veroorzaakt door een combinatie van handwerk en landbouw binnen de kleine gemeenschap, die zich zodoende volledig kan bedruipen en alle voorwaarden in zich heeft tot reproductie en meerproductie. Een deel van haar surplusarbeid behoort aan de hogere gemeenschap, die uiteindelijk als *persoon* existeert, en deze surplusarbeid komt tot uiting zowel in het tribuut enz., als in gemeenschappelijke werkzaamheden ter meerdere glorie van de eenheid, ten dele van de werkelijke despoot, ten dele van het imaginaire stamwezen, de godheid.

Dit soort gemeenschapseigendom kan zich nu, voorzover het ook werkelijk in de arbeid wordt gerealiseerd, in die vorm voordoen, dat de kleine gemeenschappen onafhankelijk naast elkaar vegeteren, terwijl de enkeling daarin op het hem toegewezen perceel onafhankelijk met zijn gezin werkt (een bepaalde arbeid voor *gemeenschappelijke voorraadvorming*, zogezegd *verzekering*, enerzijds en voor *bestrijding van de kosten van de gemeenschap als zodanig* anderzijds, dus voor oorlog, godsdienst enz. Het beschikken door een heer over eigendom in zijn meest primitieve betekenis wordt pas hier gevonden, b.v. in de Slavische en Roemeense gemeenschappen enz. Hierin is de overgang naar de horigheid gelegen enz.). De eenheid kan zich ook uitstrekken tot de gemeenschappelijkheid van de arbeid als zodanig, die een formeel systeem kan zijn, zoals in Mexico, Peru vooral, bij de oude Kelten en bij enkele Indische stammen. Voorts kan de gemeenschappelijkheid binnen het geheel van de stam zich meer in dier voege voordoen, dat de eenheid gerepresenteerd is in een hoofd van de stamfamilie of als de relatie van de familieleden tot elkaar. Vandaar ofwel een meer despotische, ofwel democratische vorm van deze gemeenschap.

De gemeenschappelijke voorwaarden van de werkelijke toe-

eigening door de arbeid, zoals *waterleidingen*, die zeer belangrijk zijn bij de Aziatische volken, communicatiemiddelen enz., doen zich dan voor als het werk van de hogere eenheid, de boven de kleine gemeenschappen zwevende despotische regering. Eigenlijke steden ontstaan hier naast deze dorpen slechts daar, waar zich een bijzonder gunstig punt bevindt voor externe handel of waar het staatshoofd en diens satrapen hun reuenen (surplusprodukt) ruilen tegen arbeid, ze als arbeidsfonds uitgeven.

De tweede vorm van de eigendom, die, evenals de eerste, niet onbelangrijke, plaatselijke, historische enz. wijzigingen heeft teweeggebracht, is het produkt van een meer bewogen historisch leven, van de lotgevallen en wijzigingen van de oorspronkelijke stammen. Ze veronderstelt ook de *gemeenschap* als eerste voorwaarde, maar niet zoals in het eerste geval als substantie, waarvan de individuen louter toevallige verschijningen zijn of waarvan zij zuiver van nature gegeven bestanddelen vormen, – ze veronderstelt niet het land als de basis, maar de stad als reeds geschapen zetel (centrum) van de landlieden (grondeigenaars). De akker treedt op als grondgebied van de stad, het dorp evenwel als louter behorend bij het land. De grond op zich – hoezeer hij ook hinderpalen mag opwerpen om hem te bewerken, om hem werkelijk toe te eigenen – legt geen hinderpalen in de weg om zich er tegenover op te stellen als tot de onorganische natuur van de levende individu, als tot diens werkplaats, als tot het arbeidsmiddel, arbeidsobject en middel tot levensonderhoud van het subject. De moeilijkheden, die de gemeenschap ondervindt, kunnen slechts rijzen van de kant van andere gemeenschappen, die ofwel de grond reeds hebben bezet, ofwel de gemeenschap, die de grond heeft bezet, lastigvallen. Oorlog is dan ook de grote taak van allen, het grote gemeenschappelijke werk, dat vereist is hetzij om de objectieve voorwaarden van het levende bestaan te veroveren, hetzij om de verovering ervan te beschermen en te vereeuwigen.

gen. De uit families bestaande gemeenschap is dan ook allereerst militair georganiseerd, als een krijgs- en legermacht, hetgeen een van de voorwaarden is van haar bestaan als eigenares. De concentratie van de woonplaatsen in de stad is de grondslag van deze militaire organisatie. Het stammenstelsel als zodanig leidt tot hogere en lagere geslachten, welk onderscheid zich nog meer ontwikkelt door vermenging met onderdrukte stammen enz. De gemeenschapseigendom – als staatseigendom, ager publicus – is hier gescheiden van de particuliere eigendom. De eigendom van de enkeling is hier niet zelf rechtstreekse gemeenschapseigendom, zoals in het eerste geval, dus geen eigendom van de los van de gemeenschap staande enkeling, die veeleer slechts de bezitter ervan is. Hoe minder in feite de waarde van de eigendom van de enkeling alleen door gemeenschappelijke arbeid kan worden gerealiseerd – zoals b.v. de waterleidingen in het oosten –; hoe meer het zuiver van nature ontstane karakter van de stam door de loop der historie en door landverhuizing mag worden aangetast; hoe meer de stam zich voorts verwijdert van zijn oorspronkelijke zetel en *vreemde* grond bezet, dus in wezenlijk nieuwe arbeidsvoorwaarden terecht komt, en de energie van de enkeling meer ontwikkeld is – waarbij het gemeenschappelijke karakter van de stam zich naar buiten uit meer als een negatieve eenheid voordoet en zich wel moet voordoen –, des te meer zijn de voorwaarden gegeven, dat de enkeling de *particuliere eigenaar* wordt van de grond – afzonderlijke percelen –, waarvan de speciale bewerking hem en zijn familie is toevertrouwd.

De gemeenschap – als staat – is enerzijds de relatie van deze vrije en gelijke particuliere eigenaars tot elkaar, hun verbinding ten opzichte van de buitenwereld, en vormt anderzijds hun waarborg. Het gemeenschappelijke bestel berust hier op het feit, dat zijn leden bestaan uit werkende grondeigenaars, uit kleine boeren; evenzeer echter bestaat de zelfstandigheid van laatstgenoemden door hun betrekking als leden van de ge-

meenschap tot elkaar, door het beveiligen van de ager publicus voor de gemeenschappelijke behoeften en de gemeenschappelijke roem enz. Voorwaarde voor het zich toeëigenen van de grond blijft hier, dat men lid van de gemeenschap is, maar als lid van de gemeenschap is de enkeling particuliere eigenaar. Zijn relatie tot zijn particuliere eigendom van de grond is er echter tegelijkertijd een als tot zijn bestaan als lid van de gemeenschap, en het in stand houden van zichzelf als zodanig is evenzeer het in stand houden van de gemeenschap als omgekeerd enz. De gemeente, die hier reeds een *historisch produkt* is, niet alleen feitelijk, maar bewust in die zin gezien en daardoor ook *ontstaan*, is hier de voorwaarde van de *eigendom* van de grond, d.w.z. van de relatie van het werkende subject tot de natuurlijke voorwaarden van de arbeid als de hem toebehorende. Dit toebehoren wordt echter tot stand gebracht door zijn bestaan als staatslid, door het bestaan van de staat, door een *voorwaarde* dus, die als goddelijk enz. wordt beschouwd. Concentratie in de stad met land als grondgebied; een voor het directe verbruik werkende kleine landbouw; handwerk als huise-lijk nevenbedrijf van de vrouwen en dochters (spinnen en weven) of slechts in enkele branches (*fabri*⁴ enz.) zelfstandig bestaande. De voorwaarde van het voortbestaan van deze gemeenschap is het behoud van de gelijkheid van haar vrije, zichzelf bedruipende boeren en de eigen arbeid als de voorwaarde van het voortbestaan van hun eigendom. Ze verhouden zich als eigenaars tot de natuurlijke voorwaarden van de arbeid; maar deze voorwaarden moeten nog voortdurend door persoonlijke arbeid werkelijk als voorwaarden en objectieve elementen van de persoonlijkheid van de individu, van zijn persoonlijke arbeid, vastgesteld worden. Aan de andere kant stuwt de richting van deze kleine op oorlog gerichte gemeenschap haar over deze beperkingen heen enz. (Rome, Griekenland, de Joden enz.). 'Toen de auguren⁵ Numa verzekerd hadden, dat zijn keuze door de goden was goedgekeurd', zegt Niebuhr, 'was de eerste

zorg van de vrome koning geen tempeldienst, maar menselijk. Hij verdeelde de landerijen, die Romulus door oorlog had gewonnen en bezet had gelaten: hij stichtte de dienst van Terminus. Alle wetgevers van de Oudheid en vooral Mozes, hebben het succes van hun verordeningen inzake deugd, rechtschapenheid en goede zeden gebaseerd op grondeigendom of tenminste op een verzekerd erfelijk grondbezit voor een zo groot mogelijk aantal burgers.' (Deel I, 245, tweede uitgave, *Geschiedenis van Rome*⁶.)

De individu bevindt zich, wat het voorzien in zijn levensonderhoud betreft, in zodanige omstandigheden, dat niet het verwerven van rijkdom zijn doel is, maar zijn eigen onderhoud, zijn eigen reproductie als lid van de gemeenschap, de reproductie van hemzelf als eigenaar van het perceel grond en, in die hoedanigheid, als lid van de gemeenschap. Het voortbestaan van de gemeenschap is de reproductie van alle leden ervan als zichzelf onderhoudende boeren, wier surplustijd nu eenmaal aan de gemeenschap, aan het krijgswerk enz. behoort. De eigendom met betrekking tot de eigen arbeid verloopt door middel van de eigendom met betrekking tot de voorwaarde van de arbeid, nl. het stukje grond, dat op zijn beurt gegarandeerd wordt door het bestaan van de gemeenschap en deze op haar beurt door de surplusarbeid in de vorm van krijgsdienst enz. van de leden van de gemeenschap. Het is geen samenwerking in rijkdom-voortbrengende arbeid, door welke het lid van de gemeenschap zich reproduceert, maar samenwerking in de arbeid voor (imaginaire en werkelijke) gemeenschappelijke belangen om het verband naar buiten zowel als naar binnen te handhaven. De eigendom is *quiritorium*⁷, Romeins; de particuliere grondeigenaar is dit slechts als Romein, maar als Romein is hij particuliere grondeigenaar.

Een derde vorm van eigendom van de werkende individuen, van zichzelf onderhoudende leden van de gemeenschap, ten opzichte van de natuurlijke voorwaarden van hun arbeid is de

Germaanse. Hier is het lid van de gemeenschap niet, zoals in de specifiek oosterse vorm, als zodanig medebezitter van de gemeenschappelijke eigendom. (Waar de eigendom *slechts* als gemeente-eigendom bestaat, is het afzonderlijke lid als zodanig slechts *bezitter* van een speciaal deel, al dan niet erfelijk, daar elk onderdeel van de eigendom aan geen enkel lid op zichzelf behoort, maar alleen als rechtstreeks lid van de gemeente, dus aan iemand die direct met de gemeente verbonden is en niet daarmee in tegenstelling staat. Deze enkeling is dus slechts bezitter. Er bestaat slechts *gemeenschappelijke* eigendom en slechts *particulier bezit*. De wijze van bezit in verhouding tot de gemeenschappelijke eigendom kan historisch, plaatselijk enz. heel verschillend zijn, al naar gelang de arbeid zelf door de particuliere bezitter geïsoleerd wordt verricht of zelf weer wordt bepaald door de gemeente of door de boven de afzonderlijke gemeente zwevende eenheid.) Evenmin is hier, zoals in de Romeinse en Griekse vorm (kortom, de vorm van de klassieke Oudheid), de grond door de gemeente bezet, dus geen Romeinse grond; daar blijft een deel aan de gemeente als zodanig behoren en niet aan de gemeentelieden, als *ager publicus* in zijn verschillende vormen; het andere deel wordt verdeeld. Elk perceel grond is Romeins, doordat het de particuliere eigendom, de eigendom van een Romein, het hem toebehorende aandeel in de werkplaats is. Hij is echter ook slechts Romein, voorzover hij dit soevereine recht op een deel van de Romeinse grond bezit.

In de Oudheid stonden stedelijke nijverheid en handel laag, akkerbouw daarentegen hoog in aanzien; in de Middeleeuwen oordeelde men daar omgekeerd over. Het recht om de gemeentegrond via *bezit* te *gebruiken* was oorspronkelijk toegankelijk aan de patriciërs, die dan hun cliënten⁸ beleeden. De *overdracht van eigendom* uit de *ager publicus* kwam uitsluitend de plebejers toe; alle toewijzingen ten gunste van de plebejers en compensatie voor een aandeel in de gemeentegrond. *Eigenlijke*

grondeigendom, uitgezonderd het gebied onder de muren van de stad, oorspronkelijk slechts in handen van de plebejers (later opgenomen landelijke gemeenten). Het eigenlijke wezen van het Romeinse plebs als een geheel van landbouwers, zoals dit in hun quiritorische eigendom is vervat. De Ouden beschouwden de landbouw unaniem als de *eigenlijke bezigheid* van de vrije man, als school van de soldaat. Daarin handhaaft zich de oude kern van de natie. Dit verandert in de steden, waar vreemde kooplieden en neringdoenden zich vestigen, zoals ook de inheemsens daarheen trekken, waar winst hen lokt. Overal waar slavernij is zoekt de vrijgelatene zijn levensonderhoud in zulke zaken, waarbij hij dan vaak rijkdommen vergaart: ook in de Oudheid waren deze bezigheden meestal in hun handen en daardoor voor de burger niet betamelijk. Vandaar de opvatting, dat het toelaten van de handwerkers tot het volledige burgerrecht een bedenkelijke zaak was (in de regel waren ze bij de oude Grieken buitengesloten). Οὐδενὶ ἔξῃν Ῥωμαίων οὔτε κάπηλον οὔτε χειροτέχνην βίον ἔχειν. (Het was geen Romein veroorloofd het leven te leiden van een kleine handelaar of handwerker.) De Ouden hadden geen notie van een waardig gildewezen, zoals in de historie van de middeleeuwse steden; en zelfs hier daalde de krijgsgesest, naarmate de gilden de overhand behaalden op de geslachten, en bluste uiteindelijk geheel uit; daarmee ook het respect, dat de steden de buitenwereld inboezemden, en hun vrijheid.

De stammen van de antieke staten waren op tweeërlei wijze gegrondvest: ofwel volgens *geslachten*, ofwel volgens *plaatsen*. De *geslachtsstammen* komen wat ouderdom betreft vóór de volgens plaats ingedeelde stammen en worden bijna overal door deze verdrongen. Hun meest extreme en strenge vorm is het kastestelsel, waarbij de ene kaste van de andere is gescheiden, wederkerige huwelijken niet zijn toegestaan, elke kaste een eigen status en een exclusief, onveranderlijk beroep heeft. De *plaatselijke stammen* kwamen oorspronkelijk overeen met een

indeling van het landschap in gouwen en dorpen. Het was zo, dat wie in die tijd in Attica onder Kleisthenes in een dorp gevestigd was, als demote in de fyle⁹, waaronder het dorp ressorteerde, werd ingeschreven. Doorgaans bleven nu zijn nakomelingen, ongeacht hun woonplaats, tot dezelfde fyle en dezelfde demos behoren, waardoor ook deze indeling de schijn kreeg op afstamming te berusten. De Romeinse *geslachten* berustten niet op bloedverwantschap: Cicero vermeldt als een kenmerk van gemeenschappelijke namen ook de afstamming van vrijen¹⁰. De Romeinse gensverwanten hadden gemeenschappelijke godsdienstige feesten (sacra), waaraan echter later (al in Cicero's tijd) een einde kwam. Het langst handhaafde zich de vererving van de zonder verwanten en zonder wilsbeschikking overleden gensgenoten. In de vroegste tijden was er de verplichting van de gensgenoten de hulpbehoevenden onder hen buitengewone lasten te helpen dragen. (Bij de Duitsers overal oorspronkelijk, het langst onder de Dithmarschen¹¹.) De gentes waren een soort gilden. Een meer algemene indeling dan de geslachten was er in de antieke wereld niet. Bijvoorbeeld bij de Kelten de adellijke Campbells en hun vazallen, die een clan vormden.

Daar de patriciër in hogere zin de gemeenschap vertegenwoordigt, is hij de *bezitter* van de ager publicus en maakt daar via zijn cliënten enz. gebruik van (eigent zich die ook langzamerhand toe). De Germaanse gemeente concentreert zich niet in de stad. Louter door deze concentratie – de stad als centrum van het plattelandsleven, woonstee van de landarbeiders, evenals centrum van de krijgsvordering – bezit de gemeente als zodanig nu een existentie naar buiten uit, die zich onderscheidt van die van de enkeling. De geschiedenis van de klassieke Oudheid is de geschiedenis van de stad, maar dan van steden die op grondeigendom en landbouw zijn gebaseerd. De Aziatische geschiedenis is een soort ongedifferentieerde eenheid van stad en land (de eigenlijke grote steden dienen hier louter gezien te worden als vorstelijke kampementen, als een zich boven de ei-

genlijke economische constructie bevindende laag). De Middeleeuwen (Germaanse tijd) gaan uit van het land als zetel van de geschiedenis, waarvan de verdere ontwikkeling dan verloopt temidden van een tegenstelling tussen stad en land. De moderne geschiedenis is er een van verstedelijking van het land en niet, zoals bij de Ouden, van verlandelijking van de stad.

Met het zich verenigen in de stad bezit de gemeenschap als zodanig een economische existentie; louter het *bestaan* van de stad als zodanig verschilt van louter de veelheid van onafhankelijke huizen. Het geheel bestaat hier niet uit zijn delen; het is een soort zelfstandig organisme. Bij de Germanen, waar de afzonderlijke familiehoofden zich in de wouden vestigen, door grote afstanden van elkaar gescheiden, bestaat, alleen al *uiterlijk* bezien, de gemeente slechts door het zich telkens verenigen van de gemeenteleden, hoewel hun *op zichzelf bestaande* eenheid door afstamming, taal, gemeenschappelijk verleden en geschiedenis enz. gegeven is. De *gemeente* doet zich dus voor als *vereniging*, niet als een *verbond*, als een verbintenis, waarvan de zelfstandige subjecten de landeigenaars zijn, niet als een eenheid. De gemeente bestaat derhalve in feite niet als *staat*, als *staatkundig geheel*, zoals bij de Ouden, omdat ze niet als *stad* bestaat. Wil de gemeente van haar werkelijke bestaan blijken geven, dan moeten de vrije landeigenaars in *vergadering* bijeenkomen, terwijl ze in Rome b.v. *bestaat*, buiten deze vergaderingen om, in het bestaan van de *stad zelf* en van de beambten, die aan het hoofd ervan zijn geplaatst, enz.

Weliswaar komt ook bij de Germanen de *ager publicus* voor, het gemeenteland of volksland, dat zich onderscheidt van de eigendom van de enkeling. Het is jachtgrond, weidegrond, bosgrond enz., dát deel van de grond, dat niet verdeeld kan worden als hij in deze bepaalde vorm als produktiemiddel moet dienen. Ondertussen schijnt deze *ager publicus* niet, zoals b.v. bij de Romeinen, het speciale economische bestaan van de staat te vormen naast de particuliere eigenaars, zodat dezen eigenlijk

particuliere eigenaars als zodanig zijn, voorzover ze *uitgesloten*, verstoken waren van het recht op het gebruiken van de *ager publicus*, net als de plebejers. De *ager publicus* schijnt bij de Germanen veeleer slechts een aanvulling van de individuele eigendom te zijn en als eigendom slechts in zoverre te figureren, als hij als gemeenschappelijk bezit van de stam tegen vijandelijke stammen verdedigd wordt. De eigendom van de enkeling doet zich niet voor als iets dat door bemiddeling van de gemeente gegeven is, maar de gemeente en de gemeenschappelijke eigendom schijnen als het ware door bemiddeling van de zelfstandige subjecten, d.w.z. door hun wederkerige relatie, te bestaan. In de grond van de zaak vormt elk afzonderlijk huis een economisch geheel, doordat het op zich een zelfstandig centrum van produktie is (handnijverheid zuiver als huiselijke nevenarbeid van de vrouwen, enz.). In de antieke wereld is de stad met het omringende land het economische geheel; in de Germaanse wereld is het de afzonderlijke woonstee, die zelf niet meer schijnt te zijn dan een punt in het tot die woonstee behorende land; er is geen concentratie van vele eigendommen, maar de familie als zelfstandige eenheid.

In de Aziatische (althans overheersende) vorm is er geen eigendom, doch slechts bezit van de enkeling; de gemeente is de eigenlijke werkelijke eigenaar – eigendom dus slechts als *gemeenschappelijke eigendom* van de grond. Bij de Antieken (de Romeinen als het meest klassieke voorbeeld, waar de zaak zich in haar zuiverste, meest pregnante vorm voordoet) bestaat er een tegenstrijdige vorm van staatsgrondeigendom en particuliere grondeigendom, en wel zo, dat de laatstgenoemde door bemiddeling van de eerstgenoemde bestaat of dat de eerstgenoemde zelf in deze dubbele vorm existeert. De particuliere grondeigenaar is daardoor tevens burger van de stad. Economisch lost het staatsburgerschap zich op in de eenvoudige vorm, dat de landman bewoner van een stad is. In de Germaanse vorm is de landman geen staatsburger, d.w.z. geen be-

woner van de stad, maar vormt de geïsoleerde, zelfstandige woning van de familie de grondslag, gewaarborgd door het verband met andere soortgelijke familiewoningen van dezelfde stam en door bij gelegenheid met elkaar inzake oorlog, godsdienst, rechtspreking enz. in vergadering bijeen te komen en daarin hun wederkerige borgtocht te vinden. De individuele grondeigendom doet zich hier niet voor als in tegenstelling staande tot de grondeigendom van de gemeente, noch als door bemiddeling daarvan bestaande, maar omgekeerd. De gemeente bestaat alleen in de relatie van deze individuele grondeigenaars als zodanig tot elkaar. De gemeenschappelijke eigendom als zodanig doet zich slechts voor als gemeenschappelijk toebehoren van de individuele stamnedersetzungen en toeëigeningen van de grond. De gemeente is noch de substantie, waartegenover de enkeling slechts een toevallig verschijnsel schijnt te zijn, noch het algemene, dat als zodanig voor de enkeling een *wezenlijk bestaande eenheid* is, zowel in zijn voorstelling, als in het bestaan van de stad en van haar stedelijke behoeften, die zich onderscheiden van die van de enkeling, of in haar stedelijke grondgebied als haar specifieke bestaan, dat zich onderscheidt van het specifieke economische bestaan van het gemeentelid. De gemeente op zich vormt evenwel voor de individuele eigenaar enerzijds de voorwaarde van de gemeenschappelijkheid van taal, bloed, enz., maar anderzijds existeert zij voor hem slechts in haar *werkelijke vergadering* voor gemeenschappelijke doeleinden. En voor zover ze een specifieke economische existentie heeft in de gemeenschappelijk gebruikte jacht- en weidegronden enz., wordt ze gebruikt door elke individuele eigenaar als zodanig en niet als vertegenwoordiger van de staat (zoals in Rome). Er is een werkelijk gemeenschappelijke eigendom van de individuele eigenaars, niet van de vereniging van deze eigenaars, die in de stad zelf als enkeling voor zichzelf een afzonderlijk bestaan hebben.

Waarop het hier eigenlijk aankomt is dit: In al deze vormen,

waarin grondeigendom en landbouw de grondslag vormen van het economische bestel en het economische doel dan ook de produktie van gebruikswaarden is, d.w.z. de *reproduktie van de enkeling* in bepaalde verhoudingen tot zijn gemeente, waarvan hij de basis vormt, treffen we aan: 1) Toeëigening – niet door arbeid, maar als een aan arbeid voorafgaande voorwaarde – van de natuurlijke voorwaarde van de arbeid, van de *aarde*, die zowel oorspronkelijk arbeidsinstrument, als werkplaats en reservoir van grondstoffen is. De enkeling beschouwt de objectieve voorwaarden van de arbeid eenvoudig als zijn eigen voorwaarden, als de onorganische natuur van zijn subjectiviteit, waarin deze zichzelf realiseert. De voornaamste objectieve voorwaarde van de arbeid schijnt zelf geen *produkt* van de arbeid te zijn, doch wordt als *natuur* aangetroffen. Aan de ene kant de levende individu, aan de andere kant de aarde als de objectieve voorwaarde van zijn reproductie. 2) Deze *houding* ten opzichte van de grond, de aarde, als eigendom van de werkende individu, die dan ook van meet af aan niet als louter werkende individu verschijnt, in deze abstractie, maar die in de eigendom van de aarde een *objectieve bestaanswijze* heeft, die *voorwaarde* is van zijn werkzaamheid en niet louter het resultaat daarvan schijnt te zijn, en die net zo'n voorwaarde van zijn werkzaamheid is als zijn huid en zijn zintuigen, die hij in het levensproces weliswaar ook reproduceert en ontwikkelt enz., die echter van zijn kant de voorwaarde vormen van dit reproductieproces – deze houding wordt direct bewerkstelligd door het van nature gegeven, meer of minder historisch ontwikkelde en gewijzigde bestaan van de enkeling als *lid van een gemeenschap*, door zijn natuurlijke bestaan als lid van een stam enz. Een geïsoleerde enkeling zou evenmin grond kunnen bezitten als spreken. Hij zou weliswaar van de grond als substantie kunnen teren, zoals dieren dat doen.

De houding tot de aarde als eigendom wordt steeds bewerkstelligd door het vreedzaam of met geweld in bezit nemen van

grond door de stam, de gemeente in de een of andere, meer of minder nog natuurlijke of reeds historisch ontwikkelde vorm. De enkeling kan hier nimmer optreden in de uitgesproken vorm, waarin hij dit als louter vrije arbeider doet. Worden de objectieve voorwaarden van de arbeid van de enkeling verondersteld die van hem zelf te zijn, dan is hij zelf subjectief verondersteld als lid van een gemeenschap, via welke zijn verhouding tot de grond tot stand wordt gebracht. Zijn relatie tot de objectieve voorwaarden van de arbeid loopt via zijn bestaan als lid van de gemeente; aan de andere kant is het werkelijke bestaan van de gemeente bepaald door de bepaalde vorm van zijn eigendom ten aanzien van de objectieve voorwaarden van de arbeid. Deze door het bestaan in de gemeente tot stand gekomen eigendom kan dus de vorm hebben van *gemeenschappelijke eigendom*, waarbij de enkeling slechts bezitter is en er geen particuliere eigendom van de grond bestaat; de eigendom kan zich ook voordoen in de dubbele vorm van staats- en particuliere eigendom naast elkaar, zodanig echter, dat de laatstgenoemde bepaald schijnt te zijn door de eerstgenoemde, waardoor dus alleen de staatsburger particuliere eigenaar is en moet zijn, terwijl aan de andere kant zijn eigendom als staatsburger echter tegelijkertijd een afzonderlijk bestaan heeft; tenslotte kan de gemeente-eigendom slechts voorkomen als aanvulling op de individuele eigendom, die dan de grondslag vormt en waarbij de gemeente in het geheel geen eigen bestaan leidt, behalve in de *vergadering* van de gemeenteleden en in hun vereniging voor gemeenschappelijke doeleinden.

Deze verschillende vormen, waarin de gemeente- of stamleden zich verhouden tot de grond van de stam – de aarde, waarop de stam zich gevestigd heeft –, hangen ten dele af van de natuurlijke geaardheid van de stam, ten dele van de economische voorwaarden, waaronder de stam werkelijk als eigenaar ten opzichte van de grond optreedt, d.w.z. zich de vruchten ervan door arbeid toeëigent; dit zal weer afhankelijk zijn van het

klimaat, de fysieke hoedanigheden van de grond, de fysiek bepaalde wijze van exploitatie van de grond, de verhouding jegens vijandige of naburige stammen, alsmede van de veranderingen, die door omzwervingen, historische gebeurtenissen enz. worden veroorzaakt. Wil de gemeente als zodanig op de oude manier voortbestaan, dan is de reproductie van haar leden onder de reeds gegeven objectieve voorwaarden noodzakelijk. De produktie zelf en de vooruitgang van de bevolking (ook die behoort tot de produktie) heffen noodzakelijkerwijze geleidelijk deze voorwaarden op en vernietigen ze in plaats van ze te reproduceren, waarmee de gemeenschap ten onder gaat mét de eigendomsverhoudingen, waarop ze berustte.

Het taaist en het langst handhaaft zich noodzakelijkerwijze de Aziatische vorm. Dit ligt in haar uitgangspunt besloten: dat de enkeling tegenover de gemeente niet zelfstandig wordt, dat de kringloop van de produktie gericht is op eigen onderhoud, dat er een eenheid bestaat van landbouw en handwerk, enz. Wijzigt de enkeling zijn verhouding tot de gemeente, dan wijzigt hij daarmee de gemeente en oefent een verwoestende invloed op haar uit, evenals op haar economische voorwaarden. Aan de andere kant is er een verandering van deze economische voorwaarden, teweeggebracht door haar eigen dialektiek, door verarming etc. Met name de invloed van het krijgswezen en van de verovering, in Rome b.v. een wezenlijk bestanddeel vormend van de economische voorwaarden van de gemeente zelf, verbreekt de reële band, waarop de gemeente berust.

In al deze vormen wordt de grondslag van de ontwikkeling bepaald door de *reproductie van als gegeven aanvaarde* – meer of minder van nature gegeven of historisch ontstane, doch traditioneel geworden – verhoudingen van de enkeling ten opzichte van zijn gemeenschap en door een *bepaald*, voor hem *voorschikt objectief* bestaan, zowel in zijn verhouding tot de voorwaarden van de arbeid, als tot zijn medewerkers, zijn stamgenoten enz. Die ontwikkeling is daarmee bij voorbaat *beperkt*,

maar op opheffing van deze beperking volgt verval en ondergang. De ontwikkeling van de slavernij, concentratie van het grondbezit, ruil, geldwezen, verovering enz., zoals bij de Romeinen, alhoewel al deze elementen zich tot op zekere hoogte met de grondslag schenen te verdragen en deze ten dele slechts op onschuldige manier schenen te verruimen, ten dele als louter misbruiken er aan schenen te ontspruiten. Binnen een bepaalde kring kunnen zich hier grote ontwikkelingen voordoen. De enkeling kan groot lijken, maar er valt hier niet te denken aan een vrije en volledige ontwikkeling noch van de enkeling, noch van de maatschappij, daar een dergelijke ontwikkeling in tegenspraak is met de oorspronkelijke verhouding.

We vinden bij de Ouden nooit een onderzoek naar de vraag, welke vorm van grondeigendom enz. de meest produktieve is en de grootste rijkdom verschaft. Rijkdom schijnt geen doel van de produktie te zijn, hoewel Cato moge onderzoeken welke bewerking van de akker het meeste oplevert, of Brutus zelfs zijn geld tegen de hoogste rente moge uitlenen. Het onderzoek draait er steeds om, welke wijze van eigendom de beste staatsburgers creëert. Rijkdom als doel op zichzelf schijnt alleen voor te komen bij de weinige handelsvolken – monopolisten van het vrachtvervoer –, die in de poriën van de antieke wereld leven als de Joden in de middeleeuwse samenleving. Nu is rijkdom enerzijds een zaak, die verwerkelijk is in dingen, in materiële produkten, waar de mens als subject tegenover staat; anderzijds is de rijkdom als waarde louter het bevelen van vreemde arbeid, niet met als doel de heerschappij, maar het privé-genot enz. In alle vormen komt de rijkdom voor in materiële gestalte, hetzij als zaak, hetzij als verhouding door middel van de zaak, die buiten en toevallig naast de enkeling is gelegen.

De oude opvatting, volgens welke de mens – hoe bekrompen nationaal, religieus, politiek gedefinieerd ook – zich voordoet als doel van de produktie, schijnt hoog verheven te zijn boven

de moderne wereld, waarin produktie het doel van de mens en rijkdom het doel van de produktie is. Maar wat is – indien men de geboorneerde burgerlijke vorm er afstroopt – rijkdom in feite anders dan de in een universele ruil tot stand gebrachte universaliteit van de behoeften, bekwaamheden, vreugden, produktiekrachten enz. van de individuen? Wat anders dan de volledige ontwikkeling van de menselijke heerschappij over de krachten van de natuur, zowel die van de zogenaamde natuur, als die van zijn eigen natuur? Wat anders dan de absolute uitwerking van zijn scheppende begaafdheden, zonder een andere voorwaarde dan de voorafgegane historische ontwikkeling, die deze totaliteit van de ontwikkeling – d.w.z. de ontwikkeling van alle menselijke krachten als zodanig, niet gemeten aan een *van tevoren gegeven* maatstaf – tot doel op zichzelf maakt? Wat anders dan de omstandigheid, dat de mens zich niet reproduceert in een bepaalde vorm, maar zijn totaliteit reproduceert, niet tracht iets te blijven dat reeds is geworden, maar bezig is aan de absolute beweging van de wording? In de burgerlijke economie – en in het daarmee overeenstemmende tijdperk van de produktie – doet deze volledige uitwerking van het menselijke innerlijk zich voor als een volledig zich ontledigen, doet deze universele concretisering zich voor als totale vervreemding en het neerhalen van alle vastgelegde eenzijdige doeleinden als het opofferen van het doel op zichzelf aan een geheel buiten de mens liggend doel. Vandaar dat enerzijds de kinderlijke antieke wereld superieur lijkt. Aan de andere kant is ze dat ook, in zoverre men een afgeronde gestalte, vorm en vaststaande grenzen verlangt. Ze is bevrediging op een bekrompen standpunt, terwijl het moderne onbevredigd laat of, waar het zelf wel bevredigd schijnt te zijn, *gemeen* is.

Wat de heer Proudhon het *buiteneconomische* ontstaan van de eigendom noemt, waaronder hij niets anders dan de grondeigendom verstaat, is de *voorbürgerlijke* verhouding van de individu tot de objectieve voorwaarden van de arbeid en in de eer-

ste plaats de *natuurlijke* objectieve voorwaarden van de arbeid. Want, zoals het werkende subject een natuurlijke individu, een natuurlijk wezen is, doet de eerste objectieve voorwaarde van zijn arbeid zich voor als natuur, als aarde, als zijn onorganisch lichaam; hij zelf is niet alleen het organische lichaam, maar deze onorganische natuur als subject. Deze voorwaarde is niet zijn werk, maar is door hem zo aangetroffen en hem als een van nature bestaand iets als voorwaarde opgelegd. Alvorens we dit verder analyseren nog dit: de brave Proudhon zou op dezelfde manier ook het *kapitaal* en de *loonarbeid* – als eigendomsvormen – niet alleen van een *buiteneconomisch* ontstaan kunnen, maar ook moeten beschuldigen. Want het aantreffen van de objectieve voorwaarden van de arbeid door de arbeider als voorwaarden, die buiten hem omgaan, als *kapitaal*, en het aantreffen van de *arbeider* als een niets-bezittende, abstracte arbeider door de kapitalist – de ruil, zoals hij tussen waarde en levende arbeid plaatsvindt, veronderstelt een *historisch proces*, hoezeer kapitaal en loonarbeid zelf deze verhouding ook reproduceren en de objectieve omvang, alsmede de diepte ervan uitwerken. Dit historische proces vormt, zoals we hebben gezien, de ontstaansgeschiedenis van kapitaal en loonarbeid. Met andere woorden: het *buiteneconomische ontstaan* van de eigendom wil niets anders zeggen dan het *historische ontstaan* van de burgerlijke economie, van de produktievormen, die door de categorieën van de politieke economie theoretisch of ideëel tot uitdrukking worden gebracht. Dat de voorburgerlijke geschiedenis, en elke fase daarvan, echter ook haar *economie* en een *economische grondslag* van de beweging heeft, is in de grond van de zaak niets anders dan de tautologie, dat het leven van de mensen altijd al heeft berust op produktie, op *maatschappelijke* produktie op de een of andere manier, waarvan wij de verhoudingen economische verhoudingen plagen te noemen.

De oorspronkelijke voorwaarden van de produktie (of, wat hetzelfde is, van de reproductie van een door het natuurlijke pro-

ces van de beide geslachten groter wordend aantal mensen; want deze reproductie lijkt enerzijds het zich toeëigenen van de objecten door de subjecten, maar is anderzijds ook de vorming, onderwerping van de objecten aan een subjectief doel; de verandering ervan in resultaten en dragers van de subjectieve werkzaamheid) kunnen oorspronkelijk *niet zelf geproduceerd* zijn, niet zelf resultaten van de produktie zijn. Niet de *eenheid* van de levende en werkzame mensen met de natuurlijke, onorganische voorwaarden van hun stofwisseling met de natuur, en daardoor hun toeëigening van de natuur, heeft een verklaring nodig of is het resultaat van een historisch proces, maar de *scheiding* tussen deze onorganische voorwaarden van het menselijke bestaan en dit werkzame bestaan, een scheiding, zoals ze pas volledig tot haar recht komt in de verhouding tussen loonarbeid en kapitaal.

In de verhoudingen van de slavernij en de lijfeigenschap is een dergelijke scheiding er niet; daar wordt een deel van de maatschappij zelf door het andere deel behandeld als een louter *onorganische en natuurlijke* voorwaarde van zijn eigen reproductie. De slaaf heeft geen enkele verhouding tot de objectieve voorwaarden van zijn arbeid; veeleer wordt de *arbeid* zelf, zowel in de vorm van de slaaf als in die van de lijfeigene, *als een onorganische voorwaarde* van de produktie op één lijn geplaatst met de andere natuurlijke wezens, naast het vee of als een aangesel van de aarde. Met andere woorden: de oorspronkelijke voorwaarden van de produktie doen zich voor als natuurlijke voorwaarden, als *natuurlijke bestaansvoorwaarden van de producent*, precies zoals zijn levende lichaam, hoezeer hij het ook reproduceert en ontwikkelt, oorspronkelijk niet door hem zelf is geschapen en hem als de *voorwaarde* van zijn bestaan voorkomt; zijn eigen (lijfelijke) bestaan is een natuurlijke voorwaarde, die hij niet heeft gesteld. Deze *natuurlijke bestaansvoorwaarden*, waartegenover hij zich verhoudt als tegenover het hem zelf toebehorende, onorganische lichaam, zijn zelfs van tweeërlei

aard: 1) subjectief en 2) objectief. Hij treft zichzelf aan als lid van een familie, stam, gemeenschap enz., die dan door vermenigving en confrontatie met andere in de loop van de geschiedenis verschillen gaan vertonen; en als een dergelijk onderdeel verhoudt hij zich tot een bepaalde natuur (laat ons hier nog spreken van aarde, grond) als tot zijn eigen onorganische bestaan, als tot de voorwaarde van zijn produktie en reproductie. Als natuurlijk lid van de gemeenschap heeft hij aandeel in de gemeenschappelijke eigendom en heeft hij een speciaal deel daarvan in bezit, precies zoals hij als geboren Romeins burger (op zijn minst) ideële aanspraak maakt op de ager publicus en een reële aanspraak op zo-en-zo-veel juk grond enz. Zijn *eigendom*, d.w.z. zijn relatie tot de natuurlijke voorwaarden van zijn produktie als iets dat hem toebehoort, als *zijn* voorwaarden, bestaat voor hem door de omstandigheid, dat hij zelf een natuurlijk lid van een gemeenschap is. (De abstractie van een gemeenschap, waarin de leden niets met elkaar gemeen hebben dan misschien de taal enz. en nauwelijks dat, is klaarblijkelijk het produkt van veel latere historische toestanden.) Met betrekking tot de enkeling is het b.v. duidelijk, dat hij zich zelf tot de taal als *die van hemzelf* slechts verhoudt als een natuurlijk lid van een menselijke gemeenschap. Taal als produkt van een enkeling is een onding. Maar dat is eigendom ook. De taal is evenzeer het produkt van een gemeenschap als ze in ander opzicht zelfs het bestaan van de gemeenschap en het voor zichzelf sprekende bestaan ervan is.

De gemeenschappelijke produktie en de gemeenschappelijke eigendom, zoals ze b.v. in Peru voorkomen, zijn kennelijk een *secundaire* vorm, ingevoerd en overgedragen door veroverende stammen, die bij zichzelf de gemeenschappelijke eigendom en de gemeenschappelijke produktie in de oude, meer simpele vorm kenden, zoals die in India en bij de Slaven voorkomt. De vorm, die we bij de Kelten in Wales b.v. vinden, schijnt eveneens daarheen overgebracht te zijn, schijnt een *secundaire* vorm

te zijn, door veroveraars ingevoerd bij op een lagere trap van ontwikkeling staande overweldigde stammen. De vervolmaking en systematische uitwerking van deze stelsels vanuit een *hoogste centrum* wijst op hun latere ontstaan. Op dezelfde wijze was het in Engeland ingevoerde feodalisme volmaakter van vorm dan het feodalisme, dat in Frankrijk van nature was ontstaan.

Voor rondtrekkende herdersstammen – en alle herdersvolken zijn van oorsprong rondtrekkend – is de aarde, net als de andere natuurlijke voorwaarden, iets elementair onbegrensd, b.v. in de steppen en op de hoogvlakte van Azië. Die aarde wordt afgegraasd enz., geconsumeerd door de kudden, waarvan op hun beurt de herdersvolken bestaan. Ze verhouden zich tot de aarde als tot hun eigendom, hoewel ze deze eigendom nooit fixeren. Hetzelfde is het geval met de jachtgronden bij de wilde Indianenstammen in Amerika; de stam beschouwt een bepaalde streek als zijn jachtgebied en verdedigt dit met geweld tegen andere stammen of tracht andere stammen uit de door hen verdedigde jachtgebieden te verdrijven. Bij de rondtrekkende herdersstammen is de gemeenschap inderdaad steeds verenigd, vormt ze een reisgezelschap, karavaan, horde, en de vormen van suprematie en ondergeschiktheid ontwikkelen zich uit de voorwaarden van deze levenswijze. In feite wordt hier slechts de kudde en niet de grond *toegeëigend* en *gereproduceerd*, hoewel de grond steeds tijdelijk *gemeenschappelijk* wordt gebruikt, zolang de stam zich op een bepaalde plaats ophoudt.

De enige beperking, die de gemeenschap in haar houding jegens de natuurlijke produktievoorwaarden – de aarde – als die *van haar zelf* kan aantreffen (we springen nu maar meteen over op de gevestigde volken), is een *andere gemeenschap*, die reeds op die aarde aanspraak maakt als op haar anorganische lichaam. *Oorlog* is dan ook een van de meest oorspronkelijke bezigheden van elke van deze van nature gevormde gemeenschappen, zowel om eigendom te verdedigen, als om nieuwe te verwerven.

(We kunnen er hier inderdaad mee volstaan te spreken over oorspronkelijke eigendom van grond, want bij herdersvolken is de eigendom van aangetroffen voortbrengselen van de aarde – b.v. de schapen – tegelijkertijd de eigendom van de weidegronden, waar ze overheen trekken. In het algemeen is in de eigendom van de grond die van zijn organische produkten mee begrepen.) Wordt de mens zelf met de grond als een organisch toebehoren ervan veroverd, dan wordt hij meeveroverd als een van de produktievoorwaarden. Zo ontstaan slavernij en lijfeigenschap, die de oorspronkelijke vormen van alle gemeenschappen al spoedig vervalsen en wijzigen en er zelf de grondslag van gaan vormen. De eenvoudige constructie wordt daardoor in negatieve zin bepaald.

Eigendom wil dus oorspronkelijk niets anders zeggen dan de verhouding van de mens ten opzichte van zijn natuurlijke produktievoorwaarden als hem toebehorend, als van hemzelf zijnde, als *van tevoren* met zijn *eigen bestaan bepaald*, een verhouding daartegenover als tegenover zijn eigen *natuurlijke voorwaarden*, die om zo te zeggen slechts een verlengstuk van zijn lichaam vormen. Hij verhoudt zich eigenlijk niet tot zijn produktievoorwaarden, maar existeert in dubbele vorm, nl. subjectief als hij-zelf en objectief in deze natuurlijke anorganische voorwaarden van zijn bestaan. De vormen van deze *natuurlijke produktievoorwaarden* zijn van tweeërlei aard: 1) zijn bestaan als lid van een gemeenschap, dus het bestaan van deze gemeenschap, die in haar oorspronkelijke vorm een meer of minder gewijzigde *stam* is; 2) de verhouding ten opzichte van de *grond*, door bemiddeling van de gemeenschap, als *zijnde van hemzelf*, gemeenschappelijke grondeigendom en tegelijkertijd *individueel bezit* voor de enkeling of zodanig, dat alleen de vruchten worden gedeeld, maar de grond zelf en de bewerking ervan gemeenschappelijk blijven. (Ondertussen schijnen de *woningen* enz., al zijn het ook de wagens van de Skythen, toch altijd in het bezit van de enkeling te zijn.)

Een natuurlijke produktievoorwaarde voor de levende individu is, dat hij deel uitmaakt van een *van nature gegroeide gemeenschap*, een *stam* enz. Dit is b.v. al voorwaarde voor zijn taal enz. Zijn eigen produktieve bestaan is er slechts onder deze voorwaarde. Zijn subjectieve bestaan is daardoor als zodanig bepaald, zoals het ook bepaald is door de verhouding tot de aarde als zijn werkplaats. (Eigendom is oorspronkelijk weliswaar *mobiel*, want de mens maakt zich allereerst meester van de kant en klare vruchten van de aarde, waartoe o.a. ook de dieren behoren en speciaal voor hem die dieren, die getemd kunnen worden. Overigens vooronderstelt zelfs deze toestand – jacht, visserij, herdersbestaan, het leven van boomvruchten enz. – steeds toeëigening van de aarde, hetzij voor permanente vestiging, hetzij om rond te zwerven, hetzij voor het laten grazen van de dieren enz.)

Eigendom betekent dus *het behoren tot een stam* (gemeenschap) (daarin een subjectief en objectief bestaan hebben) en door middel van de verhouding van deze gemeenschap tot de grond, de aarde als haar onorganische lichaam, de verhouding van de enkeling jegens de grond, jegens de uiterlijke oorspronkelijke voorwaarde van de produktie – daar de aarde grondstof, werktuig en vrucht tegelijk is –, als tot voorwaarden, die tot zijn individualiteit behoren, als tot manieren van bestaan ervan. Wij brengen deze *eigendom terug tot de verhouding jegens de voorwaarden van de produktie*. Waarom niet van de consumptie, daar oorspronkelijk het produceren van de enkeling zich beperkt tot het reproduceren van zijn eigen lichaam door het zich toeëigenen van kant en klare, door de natuur zelf voor verbruik gereedgemaakte voorwerpen? Zelfs daar, waar die alleen nog maar *gevonden* en *ontdekt* moeten worden, vereist dit toch al gauw inspanning, arbeid – zoals bij de jacht, de visserij, het herdersleven – en produktie (d.w.z. het ontwikkelen) van bepaalde bekwaamheden van de kant van het subject. Toestanden, waarbij het voorhandene slechts hoeft te worden ge-

pakt, zonder ook maar enig instrument (zelf dus ook al een voor de produktie bestemd produkt van de arbeid), zonder verandering van de vorm (wat bij het herdersleven al geschiedt) enz., kunnen dan evenwel al gauw als tijdelijke en nergens als normale toestanden worden beschouwd, ook niet als normale oertoestanden. De oorspronkelijke voorwaarden van de produktie sluiten overigens direct, zonder arbeid te consumeren stoffen als vruchten, dieren enz. vanzelf in; het consumptiefonds schijnt dus zelf een bestanddeel te zijn van het *oorspronkelijke produktiefonds*.

De voornaamste voorwaarde van de op het stamwezen (waarop de gemeenschap oorspronkelijk teruggaat) berustende eigendom, namelijk het lid-zijn van de stam, maakt dat de door de stam veroverde en onderworpen vreemde stam *zonder eigendom raakt* en zelfs gaat vallen onder de *onorganische voorwaarden* van zijn reproductie, tot welke voorwaarden de gemeenschap zich verhoudt als zijnde die van haar zelf. Slavernij en lijfeigenschap zijn derhalve slechts verdere ontwikkelingen van de op het stamwezen berustende eigendom. Ze veranderen noodzakelijkerwijze alle vormen ervan. Het minst van al kunnen ze dit in de Aziatische vorm. In de zichzelf bedruipende eenheid van handwerk en landbouw, waarop deze vorm berust, is verovering niet zulk een noodzakelijke voorwaarde als daar, waar uitsluitend *grondeigendom, landbouw*, overheerst. Daar aan de andere kant in deze vorm de enkeling nimmer eigenaar, maar alleen bezitter wordt, is hij in de grond van de zaak zelf eigendom, zelf de slaaf van datgene, waarin de eenheid van de gemeenschap is gelegen. Slavernij heft hier noch de voorwaarden van de arbeid op, noch wijzigt ze de wezenlijke verhouding.

Het is nu verder duidelijk:

De eigendom wordt pas gerealiseerd door de produktie zelf, voorzover die eigendom slechts de bewuste – door de gemeenschap met betrekking tot de enkeling vastgelegde en als wet geproklameerde en gegarandeerde – verhouding van de produ-

cent tot de produktievoorwaarden als die *van hemzelf* is, voorzover dus de producent zijn bestaan ziet als een bestaan in *aan hem toebehorende* objectieve voorwaarden. De werkelijke toeëigening vindt pas plaats niet in de gedachte, maar in de actieve, reële relatie tot deze voorwaarden, waarbij deze voorwaarden in de praktijk worden gesteld als die van zijn subjectieve werkzaamheid.

Daarmee is echter tegelijkertijd duidelijk, dat *deze voorwaarden zich wijzigen*. Een streek wordt pas jachtterrein, doordat stammen er gaan jagen; de aarde, de grond, wordt pas door de akkerbouw een verlengstuk van het lichaam van de enkeling. Nadat de *stad Rome* was gebouwd en de omringende velden door haar burgers werden bewerkt, waren de voorwaarden van de gemeenschap anders geworden dan voordien. Het doel van al deze gemeenschappen is instandhouding, d.w.z. *reproductie van de individuen, die de gemeenschap vormen, als eigenaars, d.w.z. in dezelfde objectieve wijze van bestaan, die tegelijkertijd zowel de verhouding van de leden tot elkaar als daarmee de gemeenschap zelf vormt*. Deze reproductie is echter tevens noodzakelijkerwijs *nieuwe produktie en destructie van de oude vorm*. Bijvoorbeeld daar, waar elk van de individuen een bepaalde hoeveelheid grond behoort te bezitten, wordt alleen al de uitbreiding van de bevolking een sta-in-de-weg. Moet dat verholpen worden, dan krijgen we kolonisatie, en die maakt veroveringsoorlogen noodzakelijk. Daarmee slaven enz. Ook uitbreiding van de ager publicus en daarmee patriciërs, die de gemeenschap vertegenwoordigen enz. De instandhouding van de oude gemeenschap sluit dus de vernietiging van de voorwaarden in, waarop ze berust, en slaat in haar tegendeel om. Veronderstel b.v., dat de produktiviteit op een bepaald stuk grondgebied opgevoerd kan worden door het ontwikkelen van de produktiekrachten enz. (bij de traditionele akkerbouw gaat dit juist het langzaamst), dan zou dit nieuwe manieren en combinaties van arbeid inhouden, het besteden van een groot deel van de dag aan akkerbouw enz.,

waarmee op hun beurt de oude economische voorwaarden van de gemeenschap zouden worden opgeheven. Tijdens de handeling van de reproductie zelf veranderen niet alleen de objectieve voorwaarden, b.v. dat een dorp tot een stad uitgroeit, dat een wildernis een geschoonde akker wordt enz., maar ook de producenten veranderen, doordat er bij hen nieuwe hoedanigheden naar voren komen, doordat ze zichzelf door de productie ontwikkelen, omvormen, nieuwe krachten en nieuwe voorstellingen vormen, alsmede nieuwe wijzen van verkeer, nieuwe behoeften en een nieuwe taal.

Hoe traditioneler de produktiewijze zelf is – en die duurt in de landbouw lang, nog langer in de oosterse combinatie van landbouw en handwerk –, d.w.z. hoe meer het *werkelijke proces* van de toeëigening onveranderd blijft, des te constanter zijn de oude eigendomsvormen en daarmee de gemeenschap in het algemeen. Waar reeds een scheiding bestaat tussen de gemeentelieden als particuliere eigenaars en hun collectieve bestaan van stadsgemeente en eigenaars van het stedelijke grondgebied, daar doen zich ook al voorwaarden gelden, waardoor de enkeling zijn eigendom kan *verliezen*, d.w.z. die verhouding van tweeledige aard, die hem tot gelijkwaardig burger, lid van de gemeenschap en *eigenaar* maakt. In de oosterse vorm is dit *verliezen* nauwelijks mogelijk, behalve door invloeden geheel van buiten af, daar het individuele lid van de gemeente nooit in zo'n vrije relatie tot haar komt te staan, dat hij zijn band (zijn objectieve, economische band met haar) zou kunnen verliezen. Hij is vastgegroeid. Dit ligt ook aan de vereniging van handwerk en landbouw, van stad (dorp) en land. Bij de Ouden treedt het handwerk reeds op als verderf (de zaken van de vrijgelatenen, cliënten, vreemdelingen) enz. Deze ontwikkeling van de produktieve arbeid (losgemaakt van de zuivere onderschikking als huiselijke arbeid van vrijen aan de landbouw, het alleen voor landbouw en oorlogvoering bestemde of op godsdienstige en gemeenschappelijke doeleinden als de bouw van

huizen, wegen, tempels gerichte handwerk) – deze ontwikkeling, die het noodzakelijke gevolg is van het verkeer met vreemdelingen, van de slavernij, van de behoefte om het surplusprodukt te ruilen enz., brengt de produktiewijze, waarop de gemeenschap en daarmee de *objectieve enkeling*, d.w.z. de als Romein, Griek enz. bepaalde enkeling berust, tot ontbinding. De ruil heeft dezelfde uitwerking, net als schulden enz.

De oorspronkelijke eenheid tussen een speciale vorm van de gemeenschap (stam) en de daarmee samenhangende eigendom van de natuur of de verhouding tot de objectieve voorwaarden van de productie als natuurlijk bestaan, als het via de gemeenschap lopende objectieve bestaan van de enkeling – deze eenheid, die zich enerzijds als de speciale eigendomsvorm voordoet, heeft haar levende werkelijkheid in een bepaalde *produktiewijze* zelf. Deze produktiewijze doet zich voor als verhouding van de individuen tot elkaar en als hun bepaalde actieve verhouding tot de onorganische natuur, hun bepaalde arbeidswijze (die altijd familiearbeid en vaak gemeenschapsarbeid is). De eerste grote produktiekracht is de gemeenschap zelf; voor een speciale soort van produktievoorwaarden (b.v. veeteelt, akkerbouw) ontwikkelen zich speciale produktiewijzen en speciale produktiekrachten, zowel subjectieve, zich voordoende als individuele eigenschappen, als objectieve.

Een bepaalde trap van ontwikkeling van de produktiekrachten van de werkende subjecten – waaraan bepaalde verhoudingen van die subjecten tot elkaar en tot de natuur beantwoorden –, daarop komt in laatste instantie zowel hun gemeenschap als de daarop berustende eigendom neer. Tot aan een zeker punt reproductie. Slaat dan in ontbinding om.

Eigendom betekent dus oorspronkelijk – en wel in zijn Aziatische, Slavische, antieke en Germaanse vorm – de verhouding van het werkende (producerende of zich reproducerende) subject tot de voorwaarden van zijn productie of reproductie als zijn eigen voorwaarden. Die eigendom zal dan ook verschil-

lende vormen hebben al naar gelang de voorwaarden van deze produktie. De produktie zelf heeft tot doel de reproductie van de producent in en met deze, zijn, objectieve voorwaarden van het bestaan. Deze verhouding als eigenaar – niet als resultaat van de arbeid, d.w.z. van de produktie, maar als een voorwaarde daarvan – vooronderstelt een bepaald bestaan van de individu als lid van een stam of gemeenschap (waarvan de individu in zekere zin zelf een eigendom is). Slavernij, lijfeigenschap enz., waar de arbeider zelf verschijnt als een van de natuurlijke voorwaarden van de produktie voor een derde individu of gemeenschap (wat b.v. bij de algemene slavernij van het Oosten *niet* het geval is, maar *alleen* van Europees gezichtspunt uit gezien) – waar eigendom dus niet langer de verhouding is van de zelf werkende enkeling tot de objectieve voorwaarden van de arbeid – is steeds secundair, nimmer oorspronkelijk, hoewel noodzakelijk en consequent resultaat van de op de gemeenschap en op arbeid in de gemeenschap berustende eigendom. Het is weliswaar heel gemakkelijk zich voor te stellen, dat een geweldenaar, een fysiek superieur mens, na eerst het dier te hebben gevangen, een mens vangt ten einde door hem dieren te laten vangen; kortom, zich van de mens net als van welk ander natuurlijk wezen bedient als van een in de natuur aangetroffen voorwaarde voor zijn reproductie (waarbij zijn eigen arbeid neerkomt op overheersen enz.). Maar zulk een opvatting is smakeloos – hoe juist ze ook mag zijn vanuit het standpunt van gegeven stammen of gemeenschappen –, daar ze uitgaat van de ontwikkeling van *op zichzelf staande* mensen. De mens komt pas door het historische proces op zichzelf te staan. Hij is oorspronkelijk *soortwezen, stamwezen, kuddedier* – hoewel ook geenszins een ζῷον πολιτικόν¹² in de politieke betekenis. Het is de ruil, die een van de voornaamste middelen is van deze individualisering – hij maakt het leven in een kudde overbodig en brengt het tot ontbinding. Zodra het zover is gekomen, heeft de mens als enkeling alleen nog maar relatie tot

zichzelf, maar de middelen om zich als alleenstaande individu te doen gelden zijn datgene geworden, wat zijn deel-zijn van de algemeenheid van een gemeenschap uitmaakt. In deze gemeenschap wordt uitgegaan van het objectieve bestaan van de enkeling als eigenaar, zeg b.v. grondeigenaar, en wel onder bepaalde voorwaarden, die hem aan de gemeenschap ketenen of hem veeleer tot schakel in de keten maken. In de burgerlijke maatschappij existeert de arbeider b.v. zuiver subjectief, zonder object; maar de zaak die *tegenover* hem *staat* is nu de *ware gemeenschap* geworden, die hij tracht te verorberen en door welke hij verorberd wordt.

Alle vormen (meer of minder van nature ontstaan, alle tegelijk echter ook resultaten van een historisch proces), waarin de gemeenschap de subjecten in een bepaalde objectieve eenheid met hun produktievoorwaarden of een bepaald subjectief wezen de gemeenschappen zelf als produktievoorwaarden vooronderstelt, beantwoorden noodzakelijkerwijs alleen aan een beperkte, en wel principieel beperkte, ontwikkeling van de produktiekrachten. Ze komen tot ontbinding door de ontwikkeling van de produktiekrachten, en hun ontbinding is zelf een ontwikkeling van de menselijke produktiekrachten. Er wordt eerst gewerkt vanuit een zekere grondslag, die aanvankelijk van nature is gegeven en daarna historische voorwaarde wordt. Daarna echter wordt deze grondslag of voorwaarde zelf opgeheven of als een verdwijnende voorwaarde gesteld, die te eng is geworden voor de ontplooiing van de zich uitbreidende hoeveelheid mensen.

Voorzover de antieke grondeigendom zich opnieuw aandient in de vorm van de moderne eigendom van grondpercelen, behoort die tot het terrein van de politieke economie, waarop wij in het hoofdstuk van de grondeigendom te spreken zullen komen.

(Op dit alles diepgaander en uitvoeriger terugkomen.)¹³

Waar het ons hier allereerst om begonnen is, is het volgende:

De verhouding van de arbeid tot het kapitaal of tot de objectieve voorwaarden van de arbeid als kapitaal vooronderstelt een historisch proces, dat de verschillende vormen ontbindt, waarin de arbeider eigenaar is of de eigenaar arbeidt. Dus voor alles:

1) *Ontbinding* van de verhouding tot de aarde – de grond – als tot een natuurlijke produktievoorwaarde, tot welke hij zich verhoudt als tot zijn eigen onorganische bestaan, als tot de werkplaats van zijn krachten en het domein van zijn wil. Alle vormen, waarin deze eigendom voorkomt, vooronderstellen een *gemeenschap*, waarvan de leden, alhoewel er formele verschillen tussen hen kunnen bestaan, als leden ervan *eigenaars* zijn. De oorspronkelijke vorm van deze eigendom is dan ook zelf *directe gemeente-eigendom* (de *oosterse vorm*, in de Slavische vorm gewijzigd; tot zijn tegenstelling ontwikkeld, al blijft het toch de verborgen, zij het tegenstrijdige grondslag van de antieke en Germaanse eigendom).

2) *Ontbinding van de verhoudingen*, waarin hij als *eigenaar van het instrument* optreedt. Vooronderstelt eerdergenoemde vorm van de grondeigendom een *reële gemeenschap*, dan vooronderstelt deze eigendom van de werker ten opzichte van het instrument een speciale vorm van ontwikkeling van het handwerk tot *ambachtelijke arbeid*; daarmee verbonden is het gilde- en corporatiewezen enz. (Het handwerk van de oude Oriënt kan als onder 1) bekeken worden.) Hier is de arbeid zelf nog half kunstzinnig, half doel op zichzelf enz. Meesterschap. De kapitalist is zelf nog meester. De speciale arbeidsvaardigheid is tevens waarborg voor het bezit van het arbeidsinstrument etc. etc. De arbeidswijze is dan met de arbeidsorganisatie en het arbeidsinstrument in zekere zin erfelijk geworden. De steden van de Middeleeuwen. De arbeid geldt nog als behorend aan de mens zelf; er is een bepaalde, aan eigen behoeften voldoende ontwikkeling van eenzijdige (gespecialiseerde) bekwaamheden enz.

3) In beide ligt besloten, dat hij de consumptiemiddelen al voor de produktie in bezit heeft, hetgeen nodig is om als pro-

ducent – dus tijdens het produceren, vóór de voltooiing ervan – te leven. Als grondeigenaar treedt hij naar voren rechtstreeks voorzien van het noodzakelijke consumptiefonds. Als ambachtspatroon heeft hij dit geërfd, verdiend, opgespaard, en als aankomende ambachtsgezel is hij nog maar een *leerling*, die nog in het geheel niet als een eigenlijke, zelfstandige arbeider optreedt, maar patriarchaal de kost deelt met de patroon. Als (echte) gezelschap heeft hij een zekere gemeenschappelijkheid met het consumptiefonds, dat het bezit is van zijn meester. Al is dit ook geen *eigendom* van de gezelschap, het is toch door de wetten en gebruiken van het gilde etc. op zijn minst zijn medebezit geworden enz. (Hierop nog verder ingaan.)

4) *Ontbinding* aan de andere kant evenzeer van de verhoudingen, waarin de *arbeiders zelf*, de *levende arbeidsvermogens* zelf nog *rechtstreeks tot de objectieve produktievoorwaarden* behoren en als zodanig toegeëigend worden – dus slaven of lijfeigenen zijn. De arbeider is voor het kapitaal geen produktievoorwaarde – dat is alleen de arbeid. Als het kapitaal die kan laten verrichten door machines of, beter nog, door water of lucht, des te beter. En het eigent zich niet de arbeider toe, maar diens arbeid – niet direct, doch door middel van ruil.

Dit nu zijn aan de ene kant historische voorwaarden, opdat de arbeider als vrije arbeider, als een objectiefloos, zuiver subjectief arbeidsvermogen kan optreden tegenover de objectieve voorwaarden van de produktie als iets dat *niet zijn eigendom*, maar *vreemde eigendom* is, als een op zichzelf staande *waarde*, als kapitaal. Aan de andere kant kan men echter de vraag stellen, welke voorwaarden er nodig zijn, opdat hij zich tegenover een *kapitaal* geplaatst ziet.

In de formule van het kapitaal, waar de levende arbeid zich zowel tot de grondstof, als tot het instrument en evenzeer tot de tijdens de arbeid noodzakelijke levensmiddelen negatief, als

niet-eigendom, verhoudt, ligt aanvankelijk *niet-grondeigendom opgesloten*, ofwel is de toestand genegeerd, waar de werkende individu zich tot de grond, de aarde, verhoudt als die van hemzelf, d.w.z. als eigenaar van de grond werkt en produceert. De individu verhoudt zich in het beste geval niet alleen als arbeider tot de grond, maar als eigenaar van de grond tot zichzelf als werkend subject. De grondeigendom sluit potentieel de eigendom in ten aanzien van zowel de grondstof, als het oerinstrument, de aarde zelf, en evenzeer ten aanzien van de spontane vruchten daarvan. Geplaatst in zijn meest oorspronkelijke vorm wil dat zeggen zich als eigenaar verhouden tot de aarde, daarin grondstof, een instrument aantreffen, alsmede niet door arbeid, maar door de aarde zelf voortgebrachte levensmiddelen. Is deze verhouding eenmaal gereproduceerd, dan verschijnen secundaire instrumenten en door de arbeid zelf voortgebrachte bodemvruchten als besloten zijnde in de grondeigendom in zijn primitieve vormen. In de verhouding van de arbeider tot de arbeidsvoorwaarden als kapitaal is deze historische toestand dus aanvankelijk als de meer volledige eigendomsverhouding genegeerd. Dit is historische toestand nummer I, die in deze verhouding is genegeerd of als historisch afgedaan wordt verondersteld.

In de tweede plaats evenwel is daar, waar de *eigendom t.a.v. het instrument* of de verhouding van de werker tot het instrument als het zijne, daar waar hij als eigenaar van het instrument werkt (wat tegelijkertijd de onderschikking van het instrument aan zijn individuele arbeid vooronderstelt, d.w.z. een speciale beperkte trap van ontwikkeling van de produktiekracht van de arbeid vooronderstelt), daar waar deze vorm van de *werker als eigenaar* of van de *werkende eigenaar* reeds als een zelfstandige vorm optreedt naast en los van de *grondeigendom* – de ambachtelijke en stedelijke ontwikkeling van de arbeid – en niet, zoals in het eerste geval, als een toevallig verschijnsel van de grondeigendom en daaraan ondergeschikt – dus daar, waar

ook de grondstof en de levensmiddelen pas *bewerkstelligd* zijn als eigendom van de handwerker, door diens handwerk bewerkstelligd, door diens eigendom van het instrument – daar is reeds een tweede historische trap voorondersteld, naast en los van de eerste, die zelf al in aanzienlijke mate moet zijn gewijzigd, doordat *deze tweede soort van eigendom* of van de *werkende eigenaar zich zelfstandig heeft gemaakt*.

Daar het instrument zelf al produkt van de arbeid is, dus het element dat de eigendom constitueert reeds als door de arbeid tot stand gebracht is, kan de gemeenschap hier niet meer in de van nature gegeven vorm verschijnen als in het eerste geval – de gemeenschap, waarop deze soort van eigendom is gebaseerd –, maar als een zelf al geproduceerde, ontstane, secundaire, door de werker zelf al geproduceerde gemeenschap. Waar de eigendom t.a.v. het instrument de verhouding is tot de produktievoorwaarden van de arbeid als eigendom, daar is het duidelijk, dat in de werkelijke arbeid het instrument *slechts als middel* van de individuele arbeid verschijnt; de kunst zich het instrument werkelijk eigen te maken, het als arbeidsmiddel te hanteren, verschijnt dan als een speciale vaardigheid van de werker, die hem tot eigenaar van het instrument stempelt. Kortom, het wezenlijke karakter van het gilde- of corporatiewezen, dat de ambachtelijke arbeid tot subject heeft en die als eigenaar constitueert, kan herleid worden tot de verhouding tot het produktieinstrument – tot het arbeidsinstrument als eigendom –, anders dan bij de verhouding tot de aarde, tot de grond (tot de grondstof als zodanig) als eigendom. Dat de verhouding jegens dit ene moment van de produktievoorwaarden het werkende subject als eigenaar constitueert, hem tot een werkende eigenaar maakt – deze historische toestand nr. II, die naar zijn aard slechts als tegenstelling tot of, zo men wil, tegelijkertijd als aanvulling van de gewijzigde eerste toestand kan bestaan, wordt in de eerste formule van het kapitaal eveneens genegeerd.

De derde *mogelijke vorm*, nl. zich slechts tot de levensmidde-

len als eigenaar te verhouden, ze aan te treffen als natuurlijke voorwaarde van het werkende subject, zonder de grond, noch het instrument, noch ook de arbeid zelf als zijn eigendom te beschouwen, is in de grond van de zaak de eveneens gemaakte formule van de slavernij en lijfeigenschap, die in de verhouding van de werker tot de produktievoorwaarden als kapitaal als een historisch afgedane toestand wordt beschouwd.

De oervormen van de eigendom komen noodzakelijkerwijs neer op de verhouding tot de verschillende objectieve momenten, die de produktie bepalen, als zijnde de eigen momenten; ze vormen de economische grondslag van diverse vormen van de gemeenschap, terwijl ze terzelfder tijd van hun kant bepaalde vormen van de gemeenschap tot voorwaarde hebben. Deze vormen werden aanzienlijk gewijzigd, doordat de arbeid zelf gerangschikt werd onder de *objectieve produktievoorwaarden* (lijfeigenschap en slavernij), waardoor het simpelweg bevestigende karakter van alle onder nummer I ressorterende eigendomsvormen teloorgaat en gewijzigd wordt. Ze houden alle de slavernij als mogelijkheid en daardoor als hun eigen opheffing in zich besloten. Wat nummer II aangaat, waar de speciale aard van de arbeid, het meesterschap daarin en daarmee overeenkomend de eigendom van het produktieinstrument gelijkstaat aan de eigendom van de produktievoorwaarden – die sluit weliswaar slavernij en lijfeigenschap uit, maar kan in de vorm van het kastewezen een analoge ontwikkeling ondergaan.

De derde vorm van eigendom van de levensmiddelen – voorzover ze niet neerkomt op slavernij en lijfeigenschap – kan geen verhouding van de *werkende* individu tot de produktievoorwaarden, en dus tot de bestaansvoorwaarden, bevatten; ze kan dan ook niet meer zijn dan die verhouding, waarbij het lid van de oorspronkelijke, op grondbezit gebaseerde gemeenschap zijn grondeigendom is kwijtgeraakt, maar nog niet tot de eigendomssoort nr. II is gevorderd, zoals het Romeinse plebs ten tijde van de panem et circenses.¹⁴ Er bestaat een wezenlijk

verschil met de verhouding van de horigen jegens hun heer of met het persoonlijke dienstbetoon. Dit immers vormt in de grond van de zaak slechts de bestaanswijze van de grondeigenaar zelf, die niet meer werkt, maar wiens eigendom de arbeiders zelf onder de produktievoorwaarden rangschikt, en wel als lijfeigenen enz. Hier bestaat als voornaamste verhouding van de toeëigening een *verhouding van overheersing*. Ten aanzien van het dier, de grond enz. kan in feite via de toeëigening geen verhouding van overheersing bestaan, alhoewel het dier dient. Voorwaarde voor een verhouding van overheersing is de toeëigening van de *wil* van een ander. Het willoze schepsel, zoals het dier b.v., kan weliswaar dienen, maar maakt de eigenaar niet tot heer. Wat we hier echter zien, dat is dat de *verhoudingen van overheersing en knechtschap* evenzeer tot deze formule van de toeëigening der produktieinstrumenten behoren. Ze vormen ook het noodzakelijke gismiddel voor de ontwikkeling en de ondergang van alle oorspronkelijke eigendomsverhoudingen en produktieverhoudingen, zoals ze ook hun beperktheid uitdrukken. Ze worden overigens in het kapitaal – in een indirecte vorm – gereproduceerd en vormen zodoende eveneens het gismiddel voor zijn ontbinding en zijn symbolen van zijn beperktheid.

‘De bevoegdheid, zich en de zijnen in de nood te verkopen, was een ellendig algemeen recht; het gold in het Noorden evenzeer als bij de Grieken en in Azië; de bevoegdheid van de schuldeiser, de schuldenaar, die in gebreke bleef te betalen, als knecht te nemen en door diens arbeid of door de verkoop van diens persoon, voorzover dit toereikend was, aan zijn geld te komen, was bijna evenzeer verbreid.’ (*Niebuhr*, I, blz. 600.) *Niebuhr* zegt ergens, dat voor de Griekse schrijvers uit de tijd van Augustus de moeilijkheid en het wanbegrip inzake de verhouding tussen patriciërs en plebejers en het verwarren van deze verhouding met die tussen patronen en cliënten daaruit voortkwamen, dat zij ‘schreven in een tijd, waarin *rijken en ar-*

men de enig waarachtige klassen van burgers waren; waarin de be-
hoeftige, hoe edel zijn afkomst ook mocht zijn, een bescher-
mer nodig had en de miljonair, zelfs al was het een vrijgelaten
slaaf, als beschermer gezocht werd. Van erfelijke verhoudingen
van aanhankelijkheid kenden zij nauwelijks nog een spoor.' (I,
620.) 'In beide klassen' – *metoiken*¹⁵ en *vrijgelatenen en hun nako-
melingen* – 'trof men de handwerkers aan, en de plebejer, die de
akkerbouw opgaf, ging over op het beperkte burgerrecht, dat
zij genoten. Ook zij waren niet verstoken van de eer van *wette-
lijke gilden*; en hun gilden stonden dermate hoog in aanzien, dat
Numa als hun stichter werd genoemd; er waren er negen: pij-
pers, goudsmiden, timmerlieden, ververs, riemenmakers,
looiers, kopersmeden, pottebakkers en de negende gilde was
die der overige beroepen bij elkaar... De zelfstandige paal-
burgers onder hen, evenals de isopolieten¹⁶, die zich niet aan
een patroon hadden toevertrouwd – voorzover een dergelijk
recht bestond –, en nakomelingen van horigen, wier binding
door het uitsterven van het geslacht van hun patroon had op-
gehouden te bestaan, stonden ongetwijfeld even vreemd tegen-
over het geruzie tussen de oude burgers en de gemeente, als de
Florentijnse gilden tegenover de vetes tussen de geslachten van
de Guelfen en Ghibellijnen: misschien stonden de horigen de
patriciërs nog allen ten dienste.' (I, 623.)

Aan de ene kant worden historische processen vooronder-
steld, die een massa individuen van een natie etc. in de positie
hebben verplaatst van, zij het niet meteen werkelijk vrije ar-
beiders, dan toch zulke, die het potentieel zijn, wier enige ei-
gendom hun vermogen tot werken is, alsmede de mogelijkheid
dit tegen voorhanden waarden te ruilen; individuen, die zich
tegenover alle objectieve voorwaarden van de produktie gesteld
zien als tegenover *vreemde eigendom*, als *niet-eigendom* van hen,
maar tegelijkertijd als tegenover ruilbare *waarden*, die derhalve
door levende arbeid tot op zekere hoogte toegeëigend kunnen
worden. Zulke historische ontbindingsprocessen zijn zowel

ontbinding van de horigheidsverhoudingen, die de werker aan
de grond en aan de heer van de grond ketenen, doch in feite
zijn eigendom t.a.v. de levensmiddelen tot voorwaarde hebben
– dit is in wezen het proces van zijn losmaking van de aarde; de
ontbinding van de verhoudingen van de grondeigendom, die
hem als yeoman¹⁷, als vrije, werkende, kleine grondeigenaar of
pachter (colonus), als vrije boer constitueren*; ontbinding van
de gildeverhoudingen, die zijn eigendom van het arbeidsin-
strument tot voorwaarde hebben, alsmede de arbeid zelf (in de
zin van een zekere ambachtelijke bekwaamheid) als eigendom
(niet alleen als bron ervan); evenzeer ontbinding van de cliën-
tèleverhoudingen in hun verschillende vormen, waarin *niet-
eigenaars* als medeverbruikers van het meerprodukt in het ge-
volg van hun heren verschijnen en als equivalent de livrei van
hun heer dragen, in zijn vetes betrokken zijn en verbeelde of
werkelijke persoonlijke diensten verrichten enz. Bij al deze
ontbindingsprocessen zal bij een meer nauwkeurig onderzoek
blijken, dat er produktieverhoudingen worden ontbonden,
waarin de gebruikswaarde; de produktie voor het directe ge-
bruik, overheerst; de ruilwaarde en de produktie ervan hebben
het overheersen van de andere vorm tot voorwaarde; vandaar
ook, dat in al deze verhoudingen leveringen en dienstverrich-
tingen in natura domineren over betaling in geld en geldelijke
prestatie. Dit echter alleen terloops opgemerkt. Bij nadere be-
schouwing zal evenzeer blijken, dat al die tot ontbinding ge-
komen verhoudingen alleen mogelijk zijn geweest met een ze-
kere graad van ontwikkeling van de materiële (en dus ook gees-
telijke) produktiekrachten.

Wat ons hier allereerst interesseert is dit: het ontbindings-
proces, dat een massa individuen van een natie etc. in poten-
tiële vrije loonarbeiders verandert – in individuen, die alleen

* De ontbinding van de nog oudere vormen van gemeenschapseigendom en
van werkelijke gemeenschappen spreekt vanzelf. (Noot van K. Marx.)

doordat zij geen eigendom bezitten gedwongen zijn te werken en hun arbeid te verkopen –, vooronderstelt aan de andere kant *niet*, dat de bronnen van inkomsten en ten dele de eigendomsvoorwaarden, die deze individuen tot dusver hebben gekend, *verdwenen* zijn, maar omgekeerd, dat *alleen* de toepassing ervan een andere is geworden, dat de wijze van hun bestaan is veranderd en als *vrij fonds* in andere handen is overgegaan of ten dele ook in *dezelfde* handen is gebleven. Een ding is echter duidelijk: hetzelfde proces, dat een menigte individuen op de een of andere manier heeft losgemaakt van hun tot nog toe bestaande affirmatieve relaties tot de *objectieve voorwaarden van de arbeid*, deze relaties heeft genegeerd en deze individuen daardoor in *vrije arbeiders* heeft veranderd, ditzelfde proces heeft die objectieve *voorwaarden van de arbeid* – grond, grondstof, levensmiddelen, arbeidsinstrumenten, geld of dit alles bijeen – potentieel vrijgemaakt van hun *gebonden-zijn tot nu toe* aan de thans daarvan losgemaakte individuen. Ze zijn nog *voorhanden*, maar in een andere vorm: als een *vrij fonds*, waarin alle oude politieke en andere relaties hebben opgehouden te bestaan en die alleen nog in de vorm van *waarden*, zichzelf handhavende waarden, tegenover deze vrij geworden, niets bezittende individuen zijn komen te staan. Hetzelfde proces, dat de massa als vrije arbeiders met de *objectieve arbeidsvoorwaarden* confronteert, heeft de vrije arbeiders met deze voorwaarden ook als *kapitaal* geconfronteerd. Het historische proces was een scheiding van tot dusverre met elkaar verbonden elementen – het resultaat ervan is dan ook niet, dat een van de elementen verdwijnt, maar dat elk van deze elementen zich negatief tot de andere gaat verhouden – de vrije arbeider (zo mogelijk) aan de ene kant, het kapitaal (zo mogelijk) aan de andere. Het scheiden van de objectieve voorwaarden van de klassen, die in vrije arbeiders zijn veranderd, moet op de tegenovergestelde pool evenzeer het voorkomen krijgen van het zelfstandig worden van die voorwaarden.

Wordt de verhouding van kapitaal en loonarbeid niet beschouwd als op zichzelf al beslissend en als zich over het geheel van de produktie uitstrekkend*, maar als historisch ontstaand – d.w.z. beziet men de oorspronkelijke verandering van geld in kapitaal, het ruilproces tussen het slechts potentieel bestaande kapitaal enerzijds en de potentieel aanwezige vrije arbeiders anderzijds –, dan dringt zich natuurlijk, als het ware vanzelf, de opmerking op, waarover de economen nogal drukte maken, dat de kant die als kapitaal optreedt in het bezit moet zijn van grondstoffen, arbeidsinstrumenten en levensmiddelen, opdat de arbeider tijdens de produktie, nog voordat die voltooid is, kan leven. Het ziet er voorts naar uit, dat er aan de kant van de kapitalist een accumulatie moet hebben plaatsgehad – een aan de arbeid voorafgegangene en niet daaraan ontsproten accumulatie –, die de kapitalist in staat stelt de arbeider aan het werk te zetten en te houden en hem als een levend arbeidsvermogen in stand te houden.** Deze niet van de arbeid afhankelijke en

* Want in dat geval is het kapitaal, dat als voorwaarde van de loonarbeid wordt beschouwd, het eigen produkt van de loonarbeid en als voorwaarde ervan zelf gesteld, door de loonarbeid zelf als zijn eigen voorwaarde geschapen. (Noot van K. Marx.)

** Zodra men het kapitaal en de loonarbeid eenmaal als hun eigen voorwaarde heeft gesteld, als basis, die voorwaarde is van de produktie zelf, ziet het er allereerst naar uit, dat de kapitalist buiten een fonds van grondstoffen en arbeidsmiddelen, die nodig zijn opdat de arbeider zichzelf reproduceert en de noodzakelijke levensmiddelen voortbrengt, d.w.z. de *noodzakelijke arbeid* realiseert, ook een fonds van grondstoffen en arbeidsmiddelen bezit, waarin de arbeider zijn meerarbeid, d.w.z. de winst van de kapitalist verwerkelijkt. Bij een verdergaande analyse blijkt, dat de arbeider voor de kapitalist voortdurend een dubbel fonds voortbrengt of dit doet in de vorm van kapitaal, waarvan het ene deel voortdurend de voorwaarden vervult van diens eigen bestaan en het andere deel de bestaansvoorwaarden van het kapitaal. Zoals we hebben gezien, omvat het surpluskapitaal – en wel surpluskapitaal in verhouding tot zijn antediluviaanse verhouding tot de arbeid – het *reële, tegenwoordige kapitaal*. Elk element ervan is op gelijke wijze door het kapitaal geconcretiseerde en *toegeëigende vreemde arbeid*, toegeëigend zonder ruil en zonder passend equivalent. (Noot van K. Marx.)

niet door de arbeid gestelde daad van het kapitaal wordt dan voorts vanuit deze geschiedenis van zijn ontstaan naar de tegenwoordige tijd overgebracht en veranderd in een moment van zijn werkelijkheid en van zijn werkzaam-zijn, in een moment van zijn zelfvorming. Daaruit tenslotte wordt dan afgeleid het eeuwige recht van het kapitaal op de vruchten van vreemde arbeid of veeleer wordt uit de simpele en 'rechtvaardige' wetten van de ruil van equivalenten de manier ontwikkeld, waarop het kapitaal winst behaalt.

De in de vorm van geld voorhanden rijkdom kan zich tegenover de objectieve voorwaarden van de arbeid slechts realiseren, doordat en indien deze van de arbeid zelf zijn losgemaakt. We hebben gezien, dat er voor een deel geld kan worden opgehoopt zuiver langs de weg van het ruilen van equivalenten; overigens vormt dit een bron van zo geringe betekenis, dat het historisch niet de moeite van het vermelden waard is, vooropgesteld, dat het geld is verkregen door het ruilen van eigen arbeid. Het is veeleer door woeker – en speciaal ook op grondeigendom uitgeoefende woeker – en door koopmanswinsten opgehoopt mobiel vermogen, geldvermogen, dat in kapitaal in de eigenlijke betekenis, in industrieel kapitaal wordt veranderd. We zullen verderop nog de gelegenheid vinden over beide vormen te spreken, voorzover ze zich niet als vormen van het kapitaal zelf, maar als vroegere vermogensvormen voordoen, als voorwaarden voor het kapitaal.

Zoals we hebben gezien, ligt in het begrip kapitaal, in zijn ontstaan opgesloten, dat het uitgaat van het *geld* en dus van vermogen, dat in de vorm van geld bestaat. Er ligt verder in opgesloten, dat het zich voordoet als voortkomend uit de circulatie, als *produkt* van de circulatie. De vorming van kapitaal gaat dan ook niet uit van de grondeigendom (hier op zijn hoogst van de *pachter*, voorzover hij handel drijft in landbouwproducten); ze gaat ook niet uit van het gilde (hoewel daarin wel een mogelijkheid ligt), maar van het koopmans- en woekervermo-

gen. Dit treft echter pas de voorwaarden aan om vrije arbeid te kopen, zodra deze door het historische proces is losgemaakt van zijn objectieve bestaansvoorwaarden. Het ziet dán ook pas de kans deze *voorwaarden* zelf te kopen. Onder de gildevoorwaarden b.v. kan louter geld, dat zelf niet in het gilde thuisheert, niet van gildepatrons is, geen weefstoelen kopen om daarop arbeid te laten verrichten; er is immers voorgeschreven hoeveel weefstoelen een persoon mag bewerken, enz. Kortom, het instrument is nog zo vergroeid met de levende arbeid zelf en doet zich zo volledig als het domein van de arbeid voor, dat het niet echt circuleert. Wat het geldvermogen in staat stelt kapitaal te worden, dat is aan de ene kant het aantreffen van de vrije arbeiders en voorts het aantreffen van de levensmiddelen en materialen enz., die anders op de een of andere manier *eigendom* waren van de nu objectiefloos geworden massa's, doch nu eveneens *vrij* en te koop zijn. De andere voorwaarde van de arbeid echter – een zekere kunstvaardigheid, het instrument als middel van de arbeid etc. – is in deze voorperiode of eerste periode van het kapitaal door het kapitaal *aangetroffen*, ten dele als resultaat van het gildewezen in de steden, ten dele als dat van de huisindustrie of de met de landbouw verbonden nijverheid. Het historische proces is niet het resultaat van het kapitaal, maar een voorwaarde ervan. Als gevolg hiervan schuift de kapitalist zich dan ook als tussenpersoon (historisch) tussen grondeigendom of eigendom in het algemeen en arbeid. Van de gemoedelijke denkbeelden, volgens welke de kapitalist en de arbeider een associatie aangaan etc., weet de geschiedenis niets te vertellen en er is evenmin een spoor van te vinden in de ontwikkeling van het begrip kapitaal.

Sporadisch kan de *manufaktuur* zich op plaatselijke schaal ontwikkelen temidden van een raam, dat nog helemaal tot een andere periode behoort, zoals b.v. in de Italiaanse steden *naast* de gilden. Maar als een voor een tijdperk algemeen heersende vorm moeten de voorwaarden voor het kapitaal niet slechts

plaatselijk ontwikkeld zijn, doch ook op grote schaal. (Dit heeft er nog geen beletsel voor te zijn, dat afzonderlijke gildespatrons bij de ontbinding van de gilden in industriële kapitalisten veranderen; dergelijke gevallen zijn overigens, in overeenstemming met de aard van de zaak, zeldzaam. Over het geheel genomen gaat daar, waar kapitalist en arbeider opkomen, het gildewezen, patroon en gezelschap, ten onder.)

Het spreekt vanzelf – en het blijkt ook wel als men wat dieper ingaat op het historische tijdperk, waarvan hier sprake is – dat *de tijd van de ontbinding* van de vroegere produktiewijzen en van de wijzen, waarop de arbeider tegenover de objectieve voorwaarden van de arbeid staat, eigenlijk *tevens een tijd* is, waarin aan de ene kant het *geldvermogen* zich reeds tot een zekere breedte heeft ontwikkeld en aan de andere kant snel groeit en zich uitbreidt als gevolg van dezelfde omstandigheden, die genoemde ontbinding bespoedigen. Het geldvermogen zelf is tegelijkertijd een van de werkende krachten van die ontbinding, zoals die ontbinding de voorwaarde is van zijn verandering in kapitaal. Maar *louter het bestaan van het geldvermogen* en zelfs het verkrijgen van een soort suprematie van zijn kant zijn er geenszins voldoende voor, dat deze *ontbinding leidt tot kapitaal*. Anders zouden het oude Rome, Byzantium etc. hun geschiedenis hebben beëindigd met vrije arbeid en kapitaal of veeleer een nieuwe geschiedenis zijn begonnen. Ook daar ging de ontbinding van de oude eigendomsverhoudingen gepaard met de ontwikkeling van het geldvermogen, van de handel enz. Maar deze ontbinding leidde in feite, in plaats van tot ontwikkeling van de industrie, tot de heerschappij van het platteland over de stad.

De *oorspronkelijke vorming van het kapitaal* verloopt niet zodanig, dat het kapitaal – zoals dat dan voorgesteld wordt – levensmiddelen, arbeidsinstrumenten en grondstoffen, kortom de van de grond losgemaakte en zelf al aan menselijke arbeid gekoppelde *objectieve* voorwaarden van de arbeid, heeft opeenge-

hoopt.* Het is niet zo, dat het kapitaal de objectieve voorwaarden van de arbeid schept, maar zijn *oorspronkelijke vorming* geschiedt eenvoudig doordat de als *geldvermogen* bestaande waarde door het historische proces van de ontbinding van de oude produktiewijze in staat gesteld wordt enerzijds de objectieve voorwaarden van de arbeid *te kopen*, anderzijds de *levende* arbeid zelf van de vrij geworden arbeiders te ruilen tegen geld. Al deze elementen zijn voorhanden; hun scheiding is zelf een historisch proces, een ontbindingsproces, en het is *dit proces* dat het geld in staat stelt in *kapitaal* te veranderen. Het geld zelf is slechts in zoverre in dit gebeuren actief, als het als een uiterst krachtig werkend scheidingsmiddel in dit proces ingrijpt en voorzover het medewerkt tot het voortbrengen van de *geplukte*, objectiefloze, *vrije arbeiders*. Maar zeker niet doordat het voor de arbeiders de objectieve voorwaarden van hun bestaan *schept*, doch doordat het hun scheiding van die voorwaarden – hun verstoken-zijn van eigendom – helpt bespoedigen. Toen b.v. de grote Engelse grondeigenaars hun horigen ontsloegen, die met hen het meerprodukt van het land verteerden; toen voorts hun pachters de keuterboertjes wegjoegen enz., was daarmee allereerst een massa levende arbeidskrachten op de *arbeidsmarkt* geworpen, een massa, die in de dubbele betekenis

* Het is op het eerste gezicht duidelijk, welk een flauwe cirkelredenering het zou zijn, wanneer enerzijds de *arbeiders*, die het kapitaal te werk moet stellen als het als zodanig wil bestaan, pas door *zijn* opeenhoping *geschapen*, in het leven geroepen zouden moeten worden en zouden moeten wachten tot het kapitaal zou roepen: 'Ontsta!', terwijl het anderzijds zelf niet bij machte zou zijn *opeen te hopen* zonder vreemde arbeid, hoogstens *zijn eigen arbeid* zou kunnen opeenhopen, d.w.z. dus zelf bestaan in de vorm van *niet-kapitaal* en *niet-geld*, daar de arbeid, vóór het bestaan van kapitaal, zijn waarde alleen maar kan realiseren in vormen als die van de ambachtelijke arbeid, de kleine landbouw etc., kortom, louter vormen, die *niet* of slechts zuinigjes kunnen *opeenhopen*, in vormen, die slechts een gering surplusprodukt toelaten en dit voor het grootste deel *verteren*. Deze voorstelling van het *opeenhopen* zullen we hoe dan ook nog nader moeten onderzoeken. (Noot van K. Marx.)

vrij was, in de eerste plaats vrij van de oude cliëntèle- of horighheidsverhoudingen en dienstverhoudingen en in de tweede plaats vrij van alle have en goed en van elke objectieve, zakelijke bestaansvorm, *vrij van elke eigendom*, aangewezen op het verkopen van hun arbeidsvermogen of op bedelarij, vagebondage en roof als enige bron van bestaan. Dat zij eerst een poging deden tot het laatstgenoemde, maar van deze weg door middel van galg, schandpaal en zweep de smalle weg naar de arbeidsmarkt opgedreven werden, is een historisch gegeven. De *regeringen* b.v. van Hendrik VII, VIII enz. fungeerden dus als voorwaarden van het historische ontbindingsproces en als makers van de voorwaarden voor het bestaan van het kapitaal. Aan de andere kant stonden de levensmiddelen etc., die de grondeigenaars vroeger met de horigen opaten, thans ter beschikking van het geld, dat die levensmiddelen wilde kopen om door bemiddeling daarvan arbeid te kopen. Het geld had deze levensmiddelen *geschapen* noch *opeengehoopt*; ze waren er, ze werden geconsumeerd en gereproduceerd voordat ze door bemiddeling van het geld werden geconsumeerd en gereproduceerd. Wat er veranderd was, dat was louter dat deze levensmiddelen thans op de *ruilmarkt* waren geworpen, van hun directe samenhang met de monden van de horigen etc. waren losgemaakt en van gebruikswaarden in ruilwaarden waren veranderd, waardoor ze in het domein en onder de heerschappij van het geldvermogen terecht kwamen. Hetzelfde was het geval met de arbeidsinstrumenten. Het spinnewiel en de weefstoel werden door het geldvermogen uitgevonden noch gefabriceerd. Maar de spinners en wevers geraakten, toen ze van hun grond waren losgemaakt, met hun stoelen en wielen onder de heerschappij van het geldvermogen etc. *Aan het kapitaal is niets anders eigen dan de vereniging van de massa van handen en instrumenten, die het aantreft. Het agglomereert hen onder zijn heerschappij.* Daaruit bestaat zijn *werkelijke opeenhoping*: het opeenhopen op bepaalde punten van arbeiders met hun instrumenten in-

kluis. Bij de zogenoemde opeenhoping van het kapitaal zal hierop nader moeten worden ingegaan.

Het geldvermogen had overigens – als koopmansvermogen – de ontbinding van de oude produktieverhoudingen helpen bespoedigen en had het, zoals A. Smith het al zo fraai heeft uiteengezet, de grondeigenaar b.v. mogelijk gemaakt zijn graan, vee enz. te ruilen tegen uit den vreemde afkomstige gebruikswaarden, in plaats van het door hem zelf geproduceerde met zijn horigen te verbrassen en zijn rijkdom voor een groot deel te vinden in de hoeveelheid van zijn medeverbruikende horigen. Voor hem had het geldvermogen aan de *ruilwaarde* van zijn revenuen een hogere betekenis gegeven. Dit gebeurde evenzeer met betrekking tot zijn pachters, die al halve kapitalisten waren, alhoewel in nog zeer verholde vorm. De ontwikkeling van de ruilwaarde lost – begunstigd door het in de vorm van de koopmansstand existerende *geld* – de meer op de directe gebruikswaarde gerichte produktie en de daarmee overeenkomende eigendomsvormen – verhoudingen van de arbeid tot zijn objectieve voorwaarden – op en stuurt zodoende aan op het tot stand komen van de *arbeidsmarkt* (die men goed moet onderscheiden van de slavenmarkt). Ondertussen is ook deze uitwerking van het geld alleen mogelijk onder voorwaarde van de *stedelijke nijverheid*, die *niet* op kapitaal en loonarbeid berust, maar op organisatie van de arbeid in gilden etc. De arbeid in de steden zelf had produktiemiddelen geschapen, voor welke de gilden al even hinderlijk werden als de oude grondeigendomsverhoudingen hinderlijk werden voor een verbeterde landbouw, die ten dele zelf weer het gevolg was van een grotere afzet van landbouwprodukten aan de steden enz.

De overige omstandigheden, die b.v. in de 16de eeuw de hoeveelheid in omloop zijnde waren evenzeer vermeerderden als die van het geld, nieuwe behoeften schiepen en daarmee de ruilwaarde van de inheemse produkten verhoogden etc., de prijzen deden stijgen etc., – dit alles bevorderde enerzijds de

verandering van de oude produktieverhoudingen, bespoedigde
de krachten van de arbeider of niet-arbeider maar wel arbeids-
geschiede van de objectieve voorwaarden van diens reproductie
en bevorderde op die wijze de verandering van geld in kapitaal.
Er kan dan ook niets onzinnigers zijn dan deze *oorspronkelijke*
vorming van het kapitaal zo op te vatten, alsof het kapitaal de
objectieve voorwaarden van de produktie – levensmiddelen, grond-
stoffen, instrumenten – heeft opeengehoopt en geschapen en ze
aan de daarvan *beroofde* arbeider heeft aangeboden. Het geld-
vermogen heeft veeleer ten dele geholpen de arbeidskrachten
van de tot arbeid geschikte individuen van deze voorwaarden te
beroven; voor een ander deel is dit scheidingsproces zonder zijn
toedoen verlopen. Toen de oorspronkelijke vorming van het
kapitaal een zekere hoogte had bereikt, kon het geldvermogen
zich als bemiddelaar opstellen tussen de aldus vrij geworden
objectieve voorwaarden van het leven en de vrij geworden,
maar tevens *van alles beroofde* levende arbeidskrachten, en met
de ene de anderen kopen. Wat nu echter de *vorming van het*
geldvermogen zelf aangaat, vóór de verandering ervan in kapitaal,
die hoort thuis in de voorgeschiedenis van de burgerlijke eco-
nomie. Woeker, handel, de opkomst van de steden en de
daarmee opkomende fiscus spelen daarbij de hoofdrol. Ook het
oppotten door pachters, boeren enz., hoewel in mindere mate.

Hier blijkt tegelijkertijd hoe de ontwikkeling van de ruil en
van de ruilwaarde, die overal via de handel worden bemiddeld
of waarvan de bemiddeling handel kan worden genoemd – het
geld krijgt in de koopmansstand een zelfstandig bestaan, net als
de circulatie in de handel –, gepaard gaat met de ontbinding
zowel van de *eigendomsverhoudingen van de arbeid ten opzichte van*
hun bestaansvoorwaarden enerzijds, als van de *arbeid, die zelf tot*
de objectieve voorwaarden van de produktie is gaan behoren; louter
verhoudingen, die evenzeer een uitdrukking zijn van het over-
heerschen van de gebruikswaarde en van een op het directe ver-
bruik gerichte produktie, als van het overheerschen van een wer-

kelijke gemeenschap, die zelf direct nog aanwezig is als voor-
waarde van de produktie. De op de ruilwaarde gebaseerde pro-
duktie en de op de ruil van deze ruilwaarden gebaseerde ge-
meenschap vooronderstellen en veroorzaken, mét de arbeid als
algemene voorwaarde van de rijkdom, de scheiding van de ar-
beid van zijn objectieve voorwaarden, hoezeer ze ook, zoals we
in het vorige hoofdstuk over het geld hebben gezien, schijnbaar
de eigendom louter als uitvloeisel van de *arbeid* voorstellen en
de private eigendom van het produkt van de eigen arbeid als
een voorwaarde daaraan verbinden. De ruil van equivalenten
vindt plaats, doch is slechts de bovenste laag van een produktie,
die berust op de toeëigening van vreemde arbeid *zonder ruil*,
maar onder *schijn van ruil*. Dit ruilsysteem heeft als grondslag
het *kapitaal*; wordt dit systeem los van het kapitaal beschouwd,
zoals het oppervlakkig lijkt, als een *zelfstandig* systeem, dan is
dit louter schijn, maar een *noodzakelijke schijn*. Het is dan ook
nu niet langer verbazingwekkend, dat het systeem van ruil-
waarden – ruil van door de arbeid gemeten equivalenten – om-
slaat in of veeleer als zijn verborgen achtergrond laat zien *de*
toeëigening van vreemde arbeid zonder ruil, de volledige scheiding
van arbeid en eigendom. De heerschappij met name van de
ruilwaarde zelf en van de ruilwaarden voortbrengende produk-
tie *vooronderstelt* nu eenmaal andermans arbeidsvermogen als
een ruilwaarde – d.w.z. de scheiding van het levende arbeids-
vermogen van zijn objectieve voorwaarden; een verhouding
daartegenover – of tot zijn eigen objectiviteit – als tot vreemde
eigendom; een verhouding, kortom, daartegenover als tot *kapi-
taal*. Alleen het tijdperk van de ondergang van het feodalisme,
al was dit onderling dan ook nog in strijd gewikkeld – zoals in
Engeland in de 14de en de eerste helft van de 15de eeuw – is
een gouden eeuw voor de zich emanciperende arbeid. Wil de
arbeid zich tot zijn objectieve voorwaarden weer als tot zijn ei-
gendom verhouden, dan zal een ander systeem in de plaats
moeten komen van het systeem van de particuliere ruil, die,

zoals wij hebben gezien, ruil is van geconcretiseerde arbeid tegen arbeidsvermogen en dus levende arbeid zonder ruil toe-eigent.

De wijze, waarop geld in kapitaal verandert, blijkt in de geschiedenis vaak heel eenvoudig voor de hand liggend te zijn: een koopman b.v. laat verscheidene wevers en spinners, die tot dan toe het weven en spinnen als een nevenbedrijf op het platteland beoefenden, voor zich werken en maakt hun nevenbedrijf voor hen tot voornaamste bestaansbron; hij krijgt daarmee een greep op hen en maakt hen als loonarbeiders aan zich ondergeschikt. Hen dan van huis en haard weg te halen en in een werkhuis te verenigen is een volgende stap. Het is duidelijk, dat hij bij dit simpele proces grondstoffen noch instrument en evenmin levensmiddelen voor de wever en spinner heeft voorbereid. Het enige wat hij gedaan heeft is hen bij stukjes en beetjes te beperken tot een soort van arbeid, die hen afhankelijk doet worden van de verkoop, afhankelijk van de *koper* – de *koopman* –, en waarbij zij tenslotte alleen nog *voor* en *door* hem produceren. Oorspronkelijk heeft hij alleen door het kopen van hun produkt hun arbeid gekocht; zodra ze zich tot de produktie van deze ruilwaarde moeten beperken en dus rechtstreeks *ruilwaarden* moeten produceren, hun arbeid geheel tegen geld moeten ruilen om te kunnen blijven bestaan, worden ze aan hem ondergeschikt en verdwijnt uiteindelijk ook de schijn dat zij hem produkten *verkopen*. Hij koopt hun arbeid en ontnemt hun de eigendom eerst van het produkt en al spoedig ook van het instrument of hij laat dit hun als *schijnbare eigendom*, ten einde zijn eigen produktiekosten te verminderen.

De oorspronkelijke historische vorm, waarin het kapitaal eerst sporadisch of *plaatselijk* verschijnt, *naast* de oude produktiewijzen, maar deze geleidelijk overal vernietigend, is aan de ene kant de eigenlijke *manufaktuur* (nog geen fabriek). Deze ontstaat daar, waar op grote schaal voor de uitvoer wordt geproduceerd, voor de buitenlandse markt, dus *op basis van een*

omvangrijke handel over zee en over land, en wel in de stapelplaatsen, zoals in de Italiaanse steden, in Constantinopel, de Vlaamse en Hollandse steden, enkele Spaanse, zoals Barcelona, enz. De manufaktuur maakt zich niet meteen meester van de zogenaamde *stedelijke nijverheid*, maar van het *nevenbedrijf op het platteland*, het spinnen en weven, een arbeid die de minste vakkundigheid en vakopleiding vereist. Buiten die grote stapelplaatsen, waar de manufaktuur de basis van een *buitenlandse markt* aantreft, waar de produktie om zo te zeggen dus *van nature* op de ruilwaarde is gericht – manufakturen dus, die direct verband houden met de scheepvaart, de scheepsbouw etc. –, slaat ze haar eerste zetels niet op in de steden, maar op het platteland, in dorpen waar geen gilden zijn gevestigd etc. Het *nevenbedrijf op het platteland* bevat de brede basis van de manufaktuur, terwijl de *stedelijke nijverheid* een hoge ontwikkeling van de produktie verlangt om fabriekmatig te kunnen worden bedreven. Ook produktietakken als glasfabrieken, metaalfabrieken, houtzagerijen enz., die bij voorbaat meer concentratie van arbeidskrachten verlangen, bij voorbaat meer natuurkrachten benutten, produktie op massale schaal verlangen met evenzeer concentratie van arbeidsmiddelen etc. Dito papierfabrieken etc. Aan de andere kant de opkomst van de pachter en de verandering van de landbouwende bevolking in vrije dagloners. Hoewel deze verandering zich in haar meest consequente en zuivere vorm het allerlaatst op het platteland doorzet, vindt ze toch mede daar haar eerste ontstaan. De Ouden, die eigenlijk nooit verder zijn gekomen dan *stedelijke kunstnijverheid*, zijn dan ook nooit tot een grote industrie kunnen komen. Eerste voorwaarde ervan is het betrekken van het land over zijn volle breedte in de produktie niet van gebruikswaarden, maar van ruilwaarden. Glasfabrieken, papiermolens, ijzergieterijen etc. kunnen niet volgens gilderegels worden gedreven. Ze verlangen massaproduktie, afzet op een algemene markt; *geldvermogen* van de kant van de ondernemer – niet dat hij de voorwaar-

den scheidt, de subjectieve noch de objectieve, maar onder de oude eigendomsverhoudingen en produktieverhoudingen kunnen deze voorwaarden niet bijeengebracht worden. De ontbinding van de verhoudingen van de lijfeigenschap alsmede de opkomst van de manufaktuur, doet dan alle takken van arbeid stuk voor stuk overgaan tot door het kapitaal gedreven takken. De steden zelf bevatten overigens ook in het systeem van de niet aan gilden gebonden dagloners, handlangers etc. een element voor de vorming van de eigenlijke loonarbeid.

We hebben dus gezien, dat de verandering van geld in kapitaal een historisch proces vooronderstelt, dat de objectieve voorwaarden van de arbeid heeft losgemaakt van en als zelfstandig element heeft geplaatst tegenover de arbeider. Aan de andere kant is het effect van het eenmaal ontstane kapitaal en zijn proces, dat ze alle produktie aan zich onderwerpen en overal de scheiding tussen arbeid en eigendom, tussen arbeid en de objectieve voorwaarden van de arbeid ontwikkelen en bestendigen. In de loop van de ontwikkeling zal blijken hoe het kapitaal ambachtelijke arbeid, werkende kleine grondeigendom etc. en zichzelf vernietigt in die vormen, waarin het *niet* in tegenstelling tot de arbeid schijnt te staan – in het *kleine kapitaal* en de middengenres, tussengenres tussen de oude produktiewijzen (of zoals ze zich op grondslag van het kapitaal hebben vernieuwd) en de klassieke, adequate produktiewijze van het kapitaal zelf.

De enige opeenhoping, die bij het ontstaan van het kapitaal voorondersteld is, is die van het *geldvermogen*, dat op zichzelf beschouwd – voortgekomen uit de circulatie en alleen aan de circulatie behorend – volstrekt onproductief is. Het kapitaal vormt voor zichzelf al gauw een interne markt, doordat het alle nevenbedrijvigheid op het platteland vernietigt, dus voor allen spint en weeft, allen kleedt etc., kortom, doordat het de vroeger als directe gebruikswaarden geschapen waren de vorm geeft van ruilwaarden, een proces, dat door het losmaken van de ar-

beider van de grond en van de eigendom (zij het ook in horige vorm) ten opzichte van de produktievoorwaarden vanzelf verloopt.

Hoewel het stedelijke handwerk in hoofdzaak op ruil en op het scheppen van ruilwaarden berust, is het directe, het voornaamste doel van deze produktie *het bestaan als handwerker, als handwerksmeester*, dus gebruikswaarde, geen *verrijking*, niet *ruilwaarde als ruilwaarde*. De produktie is dan ook overal ondergeschikt aan een eerder veronderstelde consumptie, de toevoer aan de vraag, en breidt zich slechts langzaam uit.

De produktie van kapitalisten en loonarbeiders is dus een van de voornaamste produkten van het realiseringsproces van het kapitaal. De gewone economie, die alleen de geproduceerde zaken ziet, vergeet dit volledig. Doordat in dit proces de geconcretiseerde arbeid tegelijkertijd gesteld is als *niet-objectiviteit* van de arbeider, als objectiviteit van een aan de arbeider tegengestelde subjectiviteit, als *eigendom* van een hem vreemde wil, is het kapitaal noodzakelijkerwijs tevens *kapitalist*. De gedachte van een aantal socialisten, dat we wel het kapitaal, maar niet de kapitalisten nodig hebben, is volstrekt onjuist. Het begrip kapitaal houdt in, dat de objectieve voorwaarden van de arbeid – die het eigen produkt van de arbeid zijn – tegenover de arbeid een *persoonlijkheid* aannemen of, wat hetzelfde is, dat ze als eigendom fungeren van een persoonlijkheid, die de arbeider vreemd is. Het begrip kapitaal houdt de kapitalist in zich besloten. Deze vergissing is overigens geenszins groter dan die b.v. van alle filologen, die het hebben over *kapitaal* in de Oudheid, over Romeinse en Griekse kapitalisten. Dit wil niets anders zeggen dan dat de arbeid in Rome en Griekenland *vrij* was, hetgeen deze heren wel nauwelijks zouden willen beweren. Dat wij thans de plantage-eigenaars in Amerika niet alleen kapitalisten noemen, maar dat ze het ook *zijn*, berust op de omstandigheid, dat zij binnen een op de vrije arbeid berustende wereldmarkt als uitzonderingen op de regel bestaan. Als het om het woord kapi-

taal gaat, dat bij de Ouden niet voorkomt,* dan zijn de nog zwervende horden met hun kudden in de steppen van Centraal Azië de grootste kapitalisten, daar kapitaal oorspronkelijk vee betekent. Vandaar dat het in Zuid-Frankrijk bij gebrek aan kapitaal vaak gesloten metairiecontract (deelpachtcontract) nog wel eens wordt genoemd: *Bail de bestes à cheptel* (veepachtcontract). In slecht Latijn zouden onze kapitalisten of *Capitales Homines* (hoofdmannen) diegenen zijn, 'qui debent *censum de capite*' ('die *belasting per hoofd* moeten betalen').

Bij het bepalen van het begrip kapitaal doen zich moeilijkheden voor, die bij het geld niet voorkomen. Het kapitaal is in wezen *kapitalist*, maar tegelijkertijd ook weer een zich van de kapitalist onderscheidend element van diens bestaan of de produktie is in het algemeen *kapitaal*. We zullen nog wel zien, dat onder *kapitaal* veel wordt gerangschikt, dat niet onder het begrip kapitaal schijnt thuis te horen. Kapitaal wordt b.v. uitgeleend. Het wordt opgehoopt etc. In al deze betekenissen schijnt het louter een zaak te zijn en geheel samen te vallen met de materie, waaruit het bestaat. Maar dit en andere kwesties zullen in de loop van de uiteenzetting opgehelderd worden. (Terloops zij nog bij wijze van grap opgemerkt: De brave Adam Müller, die alle figuurlijke zegswijzen zeer mystiek opvat, heeft ook iets gehoord over *het levende kapitaal* in het dagelijkse leven in tegenstelling tot *dood* kapitaal en hij geeft daar nu een theosofische uitleg aan. Koning Aethelstan kon hem daarover wijzer maken: Reddam de meo proprio decimas Deo tam in *Vivente Capitale*, quam in *mortis fructuis terrae* = Ik zal een tiende van mijn eigendom aan God offeren, zowel in levend vee, als in dode vruchten van de aarde.) Geld blijft altijd dezelfde vorm in hetzelfde substraat en kan des te gemakkelijker als louter een zaak worden opgevat. Maar dezelfde dingen,

* Hoewel in overeenstemming met de *principalis summa rei creditae* (principaal van een lening – bij de Romeinen, *de vert.*) bij de Grieken archais. (*Noot van K. Marx.*)

waar, geld etc., kunnen kapitaal of revenuen voorstellen enz. Zelfs voor de economen is het wel duidelijk, dat geld niet iets tastbaars is, maar dat deze zaak nu eens onder de bepaling kapitaal, dan weer onder een andere en tegenovergestelde bepaling opgenomen kan zijn en naar gelang daarvan kapitaal *is* of *niet is*. Het is klaarblijkelijk een *verhouding* en dit *kan slechts een produktieverhouding zijn*.

Toelichtingen

- 1 Marx maakt onderscheid tussen *Bedingung* = voorwaarde en *Voraussetzung* = voorwaarde, vooronderstelling, vereiste. Een scherp omlijnd verschil in toepassing is er echter niet (altijd), en aangezien eventuele nuanceringsen in het onderhavige werkje niet naar behoren in het Nederlands kunnen worden aangegeven, hebben wij bij de vertaling het beide woorden dekkende 'voorwaarde' aangehouden.
- 2 Marx hanteert de termen *Kommune*, *commune*, *community*, *Gemeinde*, *Gemeinwesen*, *Gemeindewesen* en *Gemeinschaft* vrijwel door elkaar. Voor *Kommune* en *commune* hebben wij 'commune' gebruikt; de andere, zeer nauw verwante en in hun nuancing moeilijk van elkaar te onderscheiden termen, waarvoor in het Nederlands geen gelijkwaardige uitdrukkingen bestaan, hebben wij vertaald met 'gemeente' (in de zin van een groep verbonden mensen, niet van stadsgemeente) en 'gemeenschap'.
- 3 Marx gebruikt de term *Stamm* (stam) soms in een betekenis, die overeenkomt met die, welke in de volkenkunde nadien is voorbehouden voor de term *clan* (een groep van bloedverwanten). Het woord *clan* gebruikt Marx om de Schotse *clan* aan te duiden. In andere passages gebruikt Marx *Stamm* in een ruimere zin, overeenkomend met de betekenis, die later is gegeven aan 'etnische groep', een groep mensen met een eigen naam, taal, grondgebied en gemeenschappelijke cultuur. Voor Marx was dit type van maatschappelijke organisatie spontaan en van nature (*naturwüchsig*) ontstaan en vloeide samen met de horde, die verondersteld werd de primitieve wijze van menselijke groepsvorming te zijn, die rechtstreeks uit het dierenrijk voortkwam. Tegenwoordig weten we, dat de meest rudimentaire sociale organisatievormen, die we kennen, niet *naturwüchsig* zijn, maar fundamenteel van de dierlijke organisatievormen verschillen. De hypothese, volgens welke de horde de primitieve menselijke organisatievorm was, is tot nog toe op geen enkele wijze bevestigd en wordt in het algemeen door de etnologen verworpen.
- 4 *fabri* = smeden, meer in het algemeen handwerkers in de metaalbewerking, werktuigmakers enz., nog meer in het algemeen handwerkers, ambachtslieden.
- 5 *auguren* = priesters in Rome, die uit de vlucht of 't geschreeuw der vogels en andere voortekenen moesten vaststellen of de goden goed- of afkeurend stonden tegenover een handeling die van staatswege zou geschieden.
- 6 B.G. Niebuhr, 'Römische Geschichte', eerste deel, tweede volledig omgewerkte uitgave, Berlijn 1827.
- 7 *quiritorium* = eigendom van een Romeinse burger (*quirite*).

- 8 *patriciër* = oorspronkelijke naam van de leden van die Romeinse geslachten, wier hoofd (pater) lid was van de Senaat;
cliënt = oorspronkelijk afhankelijke volgeling of huisgenoot van een aanzienlijke Romein; in ruimere zin een van een patroon (beschermheer) afhankelijke beschermeling, die een positie innam tussen vrijen en vrijgelaten gewezen slaven.
- 9 *fyle* = verbond van geslachten, onderverdeling van de stammen en staten in de Griekse Oudheid. Attica was sedert Kleisthenes (510 voor onze jaartelling) in tien fylen ingedeeld;
demote = inwoner van een dorpsgemeenschap (demos), onderafdeling van de fyle.
- 10 Marx bedoelt hier kennelijk de Romeinse gentes, waarin niet alleen bloedverwanten opgenomen waren.
 Indien slaven werden vrijgelaten, namen zij veelal de naam van hun gewezen meester aan.
- 11 *Dithmarschen* = landschap in het zuidwestelijke deel van het tegenwoordige Sleeswijk-Holstein. In het midden van de 12de eeuw verwierven de bewoners van Dithmarschen, onder wie de vrije boeren overheersten, langzamerhand zelfstandigheid; tot halverwege de 16de eeuw waren zij in feite onafhankelijk. De plaatselijke adel was rondom de 13de eeuw praktisch verdwenen. Dithmarschen vormde in de periode van zijn onafhankelijkheid een geheel van zichzelf besturende boerengemeenten, waarvan de grondslagen veelal de oude boerengentes waren. Tot de veertiende eeuw oefende de algemene vergadering van alle vrije grondbezitters de hoogste macht uit; daarna ging deze over in handen van een vertegenwoordigend stelsel. Nadat in 1559 het gebied door de Deense koning Frederik II en door de Holsteinse hertogen Johann en Adolf met geweld was onderworpen, bleven de gemeenteordening en een gedeeltelijk zelfbestuur zich in Dithmarschen tot in de tweede helft van de 19de eeuw handhaven.
- 12 Grieks voor: politiek dier, geciviliseerd dier (wezen), levend in het kader van de stad (polis).
- 13 Dit onderwerp behandelt Marx ook in de *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* op de bladzijden 28 en 186-190. Zijn voornemen om nader in te gaan op de vormen van de grondeigendom voor het kapitalisme, heeft hij niet kunnen uitvoeren. Wat de kapitalistische grondeigendom betreft, zie deel drie van *Das Kapital*.
- 14 *panem et circenses* = brood en (circus)spelen, was ten tijde van het economische verval van Rome in de keizertijd een eis van Romeinse bevolkingsgroepen, die van de staat levensonderhoud en genoegens verlangden.
- 15 *metoiken* (medebewoners) = buitenlanders, die permanent in Athene verbleven. Ondanks hun persoonlijke vrijheid golden zij als rechteloze vreemdelingen, die noch openbare ambten mochten bekleden, noch aan de volks-

vergadering mochten deelnemen en evenmin onroerende eigendommen mochten bezitten. Het waren in hoofdzaak handwerkers en handelaren. De metoiken waren verplicht een speciale hoofdelijke omslag te betalen. Ze konden zich slechts door bemiddeling van hun zogenaamde beschermheren uit de rijen van de volwaardige burgers tot de bestuursorganen wenden.

16 *isopolieten* = burgers bekleed met gelijke rechten.

17 *yeoman* = vrije kleine boer in het feodale Engeland, sedert de 18de eeuw pachter. De yeomen vormden in de 19de eeuw de Yeomanry, een territoriale militie, die vaak tegen in strijd staande arbeiders werd ingeschakeld.

Lijst van namen

Aethelstan: Angelsaksisch vorst, koning van Wessex en Mercia (924-939); wist zijn macht zodanig uit te breiden, dat hij de titel 'rex totius Britanniae' (koning van geheel Engeland) kon dragen.

Augustus: de Eerwaardige, eretitel, in 27 door de Senaat gegeven aan *Gajus Julius Caesar Octavianus*, eerste keizer van Rome. Leefde van 63 vóór tot 14 na het begin van onze jaartelling.

Brutus: Romeinse familienaam; de bekendsten zijn *L. Iunius Brutus*, die Tarquinius Superbus verdreef; *M. Iunius Brutus*, vriend van Cicero, admiraal en gunsteling van Caesar, wiens moordenaar hij werd.

Cato, Marcus Porcius (234-149): consul en censor te Rome, drong in de Senaat aan op de verwoesting van Carthago.

Cicero, Marcus Tullius (106-43): groot redenaar en prozaschrijver te Rome, was in 63 consul.

Ghibellijnen: de partij der Hohenstaufen, die de keizer aanhing, in tegenstelling tot de Guelfen, de partij van de paus.

Guelfen ook *Welfen*: oud Duits geslacht, bekend als partijnaam in de middeleeuwse Italiaanse geschiedenis.

Hendrik VII (1457-1509): koning van Engeland (1485-1509); maakte een einde aan de Rozenoorlogen, stichtte de dynastie van de Tudors en het absolutistische koningschap in Engeland.

Hendrik VIII (1491-1547): zoon van H. VII, sedert 1509 koning; brak in 1534 met de RK-kerk (Reformatie); zette de absolutistische regeringsvorm voort.

Kleisthenes: Atheens staatsman, gaf in 508 v.o.j. Athene een democratische grondwet, waarbij de politieke suprematie van de aristocratie en de restanten van de gensordening werden afgeschaft.

Mozes: volgens het bijbelverhaal profeet en wetgever, die de oude Hebreeërs uit Egyptische gevangenschap wegvoerde en hun wetten gaf.

Niebuhr, Barthold Georg (1776-1831): historicus; auteur van werken over de geschiedenis van de Oudheid.

Numa Pompilius: tweede koning van Rome; volgens de overlevering regelde hij de openbare eredienst.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865): Frans publicist, socioloog en econoom; ideoloog van de kleine burgerij, een der theoretische grondleggers van het anarchisme.

Romulus: met zijn tweelingbroer *Remus* legendarische stichter van Rome; gezoogd door een wolvin, later opgevoed door een herder; in een twist over de door Remus bespottte lage muren van Rome doodde Romulus zijn broer; Romulus werd later koning van Rome.

Smith, Adam (1723-1790): belangrijkste Engelse econoom vóór Ricardo; vertegenwoordiger van de klassieke burgerlijke politieke economie.

Terminus: de Romeinse god van de grensstenen.

Inhoud

Woord vooraf	7
Voor-kapitalistische maatschappijvormen	11
Toelichtingen	
Aantekeningen	68
Lijst van namen	70

